

Avrupa Birliği ve Türkiye’de “Cinsiyet” Eşitliği Politikaları:

Sol-Feminist Bir Eleştirisi

Meryem KORAY

Özet: Bu yazı, sol-feminist bir yaklaşımla ve AB ve Türkiye’deki eşitlik politikalarının sosyo-ekonomik sonuçlarını dikkate alarak, cinsiyet eşitliği politikalarının küreselleşen kapitalizm ve neo-liberal politikalar karşısındaki konumunu tartışmayı amaçlamaktadır. Kadınlara Karşı Her Tür Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’nin kabulü ve cinsiyet eşitliğinin BM ve AB tarafından anaakımlaşmaya konu edilmesiyle birlikte, cinsiyet eşitliğinin yalnız feminist bir talep değil ulus devletin hedeflerinden biri haline geldiği biliniyor. Fakat AB çevresinde eşitlik politikalarının anaakımlaşmasıyla ilgili tartışmalar genellikle politikaların yetersizliğine işaret ederken, ancak kurumsallaşmış refah devletinin toplumsal yapı ve ilişkilerde cinsiyete duyarlı kural ve uygulamaları hayata geçirmeye elverişli koşullar sunabildiğini ortaya koymakta. Öte

yandan gelişmekte olan ülkelerde ve Türkiye’de kadının kötüleşen koşullarının, eşitlik politikalarının küresel kapitalizm karşısındaki zayıflığını daha da görülür hale getirdiği görülmekte. Daha önemli olan ise, yalnız kadın ve erkek arasında değil, bütün dünyada kadınlar arasındaki eşitsizliklerin artmasıdır. Sonuç olarak tüm bunların, feministler için, eğer feminizmin ilkeleriyle tutarlı kalmak ve sosyal/küresel düzeyde kadınlar arasında dayanışma oluşturulmak istenirse, eşitlik politikalarının yetersizliğini kapitalist sistem ve ekonomi politikalarının mantığı ile ilişkilendirme ihtiyacını doğurduğuna da kuşku yok.

Anahtar sözcükler: eşitlik politikaları, cinsiyet eşitliğinin anaakımlaşması, küresel kapitalizm, feminizm, kadın hareketi, AB, Türkiye.

Summary: This article mainly aims to discuss the position of the globalized gender equality policies versus globalized capitalism and neo-liberal economic policies from a left-feminist perspective, and by taking into consideration the socio-economic results of the policies in

the EU and in Turkey. It is known that, after the approval of CEDAW and with the acceptance of gender mainstreaming as a political strategy by the United Nations, and European Union, gender equality became one of the aims of the national states, not only a feminist demand. But, while the debates related to the gender mainstreaming in the EU indicate in general the inefficiency of the policies, just put in light that well institutionalized welfare states seem available to implement gender-sensitive norms and practices in the social structures and relations. On the other hand the worsening conditions of women in all developing countries and in Turkey make more clarified the weakness of the equality policies versus globalized capitalism. What is more important is that, not only inequality between woman and man, but also inequalities between women in all over the world increase. Consequently, it is out of doubt that all of these results specify the need to relate the insufficiencies of the equality policies with the logic of capitalist system and the economic policies for feminists, if it is wanted to be consistent with the principles of feminism, and to create a social and global solidarity among women

Key words: gender mainstreaming, equality policies, global capitalism, feminism, woman movement, EU, Turkey

Kadınların yaşadıkları sorunların büyüklüğü biliniyor. Kuşkusuz ülkelerarası farklılıklar var ve tartışmalar nereden bakıldığına göre değişmekte. Eşitlik politikalarını “olumlu” sonuçlarını yaşayanlar da olabilir! Ancak yaygın ve derin sosyo-ekonomik sorunlar görülmeyecek, konuşulmayacak gibi değil. Bu yazı da, eşitlik politikalarının AB çevresinde ve Türkiye’de ortaya çıkan “sosyo-ekonomik” sonuçları üzerinden bir eleştiri, bu politikaların küresel kapitalizm içindeki anlamı ve işlevine yönelik bir sorgulama.

Neden sosyo-ekonomik sorunlar dersek, yanıtlar açık. Bir kere, feminizm açısından kadının güçlenmesi, bu anlamda ekonomik güç kazanması başlı başına bir hedef ve ekonomik gücün kadının öteki alanlarda da güçlenmesi için anahtar bir rol oynadığı bilinmekte. İkincisi, sosyo-ekonomik sorunların yaygınlığı konuşulmayı hak ediyor. Üçüncüsü, bu sorunlarla ilgili önlemler almak ve kadın için koşulları iyileştirmek, eğer istenirse, sosyo-kültürel anlayışları değiştirmekten daha kolay ve çabuk olabileceken, bu koşullarda iyileşmeden değil, kötüleşmeden söz edilebileceğini görüyoruz.

Her yerde ortaya çıkan sorunlu tablo, eşitlik politikaları ve sonuçlarını hiçbir ülkede tek başına ele veya almanın yeterli olmayacağını da gösteriyor. Şurada veya buradaki yetersizliklerini konu etmek, ya da buradakini oradaki daha olumlu

modelle kıyaslamak da tek başına bir anlam ifade etmemekte. Daha kapsamlı yaklaşımlara da, feminizmin duyarlılık ve dayanaklarını dikkate alan analizlere de ihtiyaç var.

AB çevresinde ortaya çıkan bazı tartışmaların ise, Türkiye’de örnek alınan ülkelere hem kendi içlerinden bakmak hem de yaşanan sorunların ortaklıklarını görmek açısından anlamlı olduğunu düşünüyorum. Bu nedenle uygulamaları karşılaştırmak yerine, AB çevresinde ortaya çıkan tartışmaları gündeme getirmek ve buradan yola çıkarak eşitlik politikalarının sistem içindeki yerini tartışmak istedim.

Bu yazıda ideolojik bir tartışma yapmayı düşünmüyorum; ancak “sol-feminist” bir yaklaşımı esas aldığım gibi, bu tartışmaların arkasında bugünkü dünyanın ve insanlığın, sol, feminist, ekolojik kaygıları bir araya getirecek sentez ve ittifaklara ihtiyaç duyduğuna ilişkin görüşüm de var. Birçok feminist yaklaşım olduğunu bilsem de, eşitlik politikalarının gelip tıkağdığı bu noktanın, her feminist yaklaşımı hem ilkesel anlamda kendisiyle tutarlı kalmak hem de kadınlar arasında bir dayanışmayı var kılabilmek adına ilgilendirdiği görüşünde olduğumu da söylemeliyim. Sosyo-ekonomik sorunlara uzak bir feminizmin, ya da feminist (ve ekolojik) duyarlılıklara kapalı bir solun, hem kendi önceliklerine ve amaçlarına hem de küresel kapitalizmin dayattıklarına yanıt vermekte yetersiz kalacaklarını düşünüyorum. Yazı, bu yaklaşım açısından da okunabilir.

1-Cinsiyet Eşitliği Politikalarının Anaakımlaşması ve Bazı sonuçları

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’nin 200 dolayında ülke tarafından onaylandığını düşünürsek, 90’lı yıllar sonrasında BM’in “anaakımlaştırmaya” (mainstreaming) karar verdiği toplumsal cinsiyet (gender) eşitliği politikalarının bugün “küreselleştiğini” söylemek yanlış olmaz. 1990 yılında Türkiye tarafından da onaylanan bu Sözleşme uyarınca, Türkiye de, anaakımlaştırılan cinsiyet eşitliği politikalarının bir tarafı ve bu yolda adım atmaya taahhüt etmiş ülkelerden biridir. Eşitlik politikalarının temel aldığı toplumsal cinsiyet eşitliğinin ise oldukça önemli bir anlayış olduğu biliniyor.

-Toplumsal Cinsiyet Temelli Eşitlik Politikaları

60’lı ve 70’li yıllarda kendini duyuran ikinci feminist dalganın cinsiyet ayrımcılığı konusunda topluma yönelttiği kapsamlı eleştirilerin ve bu çerçevede kadınların toplumdaki konumunun biyolojik farklılıklardan çok her toplumda kök salmış cinsiyetçi ayrımlardan kaynaklandığını ileri süren “toplumsal cinsiyet” kavramının feminizm açısından önemi büyük. Bugün de feminist çalışmalarda analitik araç olarak en başta toplumsal cinsiyet (gender) ve bakım (care) kavramlarının kullanıldığı bilinmektedir.

Toplumsal cinsiyete dayalı anlayışlar, ailede ve toplumda kadın-erkek rollerini belirlemede, tüm toplumsal yapı ve değerlerde varlığını hissettiren ikili dünyayı kurmakta ve bu anlayış içinde kadın-erkek arasında hiyerarşik bir ilişkiye yol açmaktadır. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet, kadının bağımlı, edilgin, güçsüz konumda olduğu toplumsal güç ilişkileri anlamına da gelmekte, bu nedenle ilk feminist dalgada öne çıkan eşit hakların ötesinde tüm toplumsal yapı ve ilişkilerde toplumsal cinsiyet eşitliği yönünde bir dönüşüm öngörmektedir.

Bakım ise, doğmakla başlayan ve her insan için vazgeçilmez olan ve yaşamın yeniden-üretimine (re-production) yönelik, yalnız bitmeyen günlük işler değil, aynı zamanda psikolojik ve sosyolojik destekler anlamına gelen geniş kapsamlı bir emek olarak düşünölmektedir (Ruth Lister, 2000; 31). Bakım emeğinin duygusal emekle iç içe geçmiş olması nedeniyle bakım emeği/duygusal emek biçiminde kullanıldığı da görölmüyor (Nurcan Özkaplan, 2009; 16). Bu emeğin vazgeçilmezliği göz önüne alındığında değerli olması gerektiğine kuşku yok, buna karşın, ekonomik ve toplumsal anlamda değersiz bulunduğu bir gerçek. İşte bu değersizleştirme, feminizmin liberal ekonomiye (klasik veya yerleşik ekonomi olarak da kullananlar var), buna dayalı toplumsal anlayışlara yönelttiği eleştirilerin başında gelmekte. Bugün ortaya çıkan birçok sorunda bu ikili değerlendirmenin ve eril yaklaşımların payı bulunduğundan yola çıkılarak, feminizm içinde “bakım etiğinin” (care ethic) dikkate alınacağı yeni bir ekonomik ve toplumsal yapılanmaya ihtiyaç olduğu yönünde tartışmalar yapıldığı da biliniyor.

Görölmüyor ki, ikinci dalga feminist hareket içinde oldukça radikal ve kapsamlı bir toplumsal dönüşümü hedefleyen talepler söz konusu. Bu nedenle, Kadınlara Karşı Her tür Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi”nin (KKAÖS–CEDAW), bu anlayış ve talepler doğrultusunda formüle edilmesi, Sözleşme’nin kabulü ile cinsiyet eşitliğinin ulusal düzeye uzanarak ulusal politikalara konu olması ilginç. İlginç, çünkü birçok ülkede kadın-erkek ilişkilerinde ve toplumsal yapılanmada toplumsal cinsiyet temelli bir eşitliğin kabul edilmesi zor olduğu biliniyor.

1979 yılında “Kadınlara Karşı Her tür Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi”nin (KKAÖS-CEDAW) kabulüyle uluslararası bir norm haline gelen toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışı, bu dönem sonrasında uluslararası kadın konferansları, Sözleşme’yi onaylayan ülkelerden gelişmeleri denetlemek üzere istenen raporlarla hayata geçirilmeye çalışıldığı gibi, 90’lı yıllar sonrasında da “anaakımlaşma” (gender mainstreaming) sürecine girmiştir. Bununla, BM’in insan haklarına benzer biçimde cinsiyet eşitliği yönündeki anlayış ve politikaların güçlenmesi açısından da aktif bir rol üstlenmek istediği de düşünülebilir.

Cinsiyet eşitliğine dayalı politikalarla beklenen nedir diye sorduğumuzda, bir yanda toplumsal cinsiyetle ilgili algı ve anlayışların değişmesi, öte yanda kadının mağduriyetine neden olan koşullarda iyileşmeler sağlanması gibi hedeflerden söz edilebilir. Bu hedeflerin, her ülkede eşit haklar öngörmenin ötesinde birçok değişim

ve önleme ihtiyaç gösterdiği de açık. Bu nedenle eşitlik politikaları anaakımlaştırılırken, her ülkeden, yasa ve politikalarında kadın ve erkeğe “eşit davranılması” yönünde değişiklikler yapılması, kadına özđu koşullar nedeniyle bazı konularda “özel (olumlu) davranılması” sağlayacak önlemler alınması ve bu politikaların öteki “politikalara yerleşmesi” (anaakımlaştırılması) yolunda çaba gösterilmesi gibi üç yöntemin uygulanması istenmektedir.

BM, bu hedef ve yöntemleri kendisi için de öngörmektedir. Örneğin Kalkınma Programı (UNDP), ana akımlaştırmayı şöyle tanımlıyor: Ekonomik, siyasal ve toplumsal alanlardaki tüm politika ve programların tasarlanması, uygulanması ve değerlendirilmesine cinsiyet eşitliği zorunlu bir boyut olarak katılacaktır; bu nedenle cinsiyet analizleri tüm etkinliklerinin bir parçası olarak kabul edilecek ve partnerlerle ilişkide cinsiyet eşitliği anahtar bir unsur olarak kabul edilip desteklenecektir; eşitlik anlayışının tüm politikalarda temel alınmasını sağlamak üzere Kalkınma Programı’nın kapasitesini arttıracak stratejiler geliştirilecektir (UNDP; 2006; V).

Cinsiyet Eşitliği Endeksi, cinsiyet ayırımıyla ilgili araştırma, eğitim, bilinçlenme gibi projelerin desteklenmesi, az gelişmiş ülkelere yapılan kalkınma yardımlarında kadının güçlenmesi ve kalkınmaya katılımı yönündeki projelerin uygulamaya konulmasını, anaakımlaştırma sürecinin araçları olarak görmek mümkün. Böylece birçok ülkede kadın eğitim ve bilinçlenmesi, sağlık koşullarının iyileşmesi, kadın girişimciliğinin desteklenmesi yönünde bir hareketlenme sağlandığı da söylenebilir.

Kuşkusuz ABD ve Batı Avrupa’da cinsiyet eşitliği yönündeki politikalar ve sağlanan gelişmeler, BM politikalarının değil, daha çok bu ülkelerde yükselen feminist hareket ile toplumsal-siyasal gelişmelerin ürünüdürler. Buna karşın, siyasal ve toplumsal açıdan modernleşme sürecine girmiş olsalar da, demokratik mekanizmaların yetersiz, iç dinamiklerin güçsüz kaldığı ülkelerde, eşitlik anlayışı ve politikalarının gündeme gelmesinde KKAÖS ve BM’in anaakımlaştırma politikalarının etkisi inkâr edilemez. Türkiye de onlardan biri.

- Küresel Düzeydeki Sonuçlarla İlgili Küçük Bir Resim

Aradan geçen 25-30 yıl sonrasında gelinen noktaya ve sağlanan gelişmelere bakıldığında ise, genellikle bir hayal kırıklığı duyulduğu söylenebilir. BM’in hazırladığı raporlarda da bu var. Örneğin 2009 yılında eşitlik politikalarının tüm dünyadaki uygulamalarıyla ilgili araştırma Raporu’nda, sonuçların çok yetersiz bulunduğuna ilişkin genel bir saptama yapılmakta ve esas olarak iki faktörden söz edilmektedir (UNDP, 2009): Birincisi, kadın ve erkek arasında ortaya çıkan farklı roller ve sorumluluklara ilişkin sosyal normlar, değerler ve deneyimlerle ilgili yapısal sınırlamalar; ikincisi de, küresel düzeyde yaşanan finansal kriz, büyüme yetersizliği ve kamusal reformlar çerçevesinde kamu harcamalarındaki kısıtlamaların cinsiyet eşitliği politikalarının uygulanmasında ortaya çıkardığı engeller.

Daha birçok araştırmanın, küresel düzeyde eşitlik politikası uygulamalarının karşılaştığı tıkanıklıklarla ilgili pek çok olumsuzluğu ortaya koyduğu biliniyor. Gelişmelerin yetersiz kalması açısından esas olarak iki faktörden söz edildiği söylenebilir. Kuşkusuz bu tıkanıklıkların toplumsal-kültürel yapılarla, değer yargılarıyla da ilgisi var; ancak, küresel ekonominin getirdiği dayatmalarla yaşanan eşitsizlik ve adaletsizlikler görülmeyecek gibi değil. Konuyu AB ve Türkiye üzerinde yoğunlaştırmak istediğimden, küresel düzeydeki sorunlarla ilgili birkaç hatırlatma yapmakla yetinmek istiyorum.

Örneğin kadınların istihdam açısından her yerde, kadın meslekleri, düşük ücretler, enformel istihdamda yoğunlaşma, yükselmede karşılaştığı “cam tavan” gibi sorunları bilinmekte. Nitelikli kadınlar için durmadan yaşanan kariyer-ocuk tartışması gibi bir sorunun varlığı, her meslekteki kadının hangisine önem verse, diğeri açısından suçluluk duyduğu da bilinmekte.¹ Üst düzey pozisyonlara gelen kadınlar arasında bekâr ya da çocuksuz olanların sayısının epeyce yüksek olduğu, piyasada var olmak isteyen kadınların evlenmekten veya ocuk yapmaktan kaçındıklarını söylemek de abartılı olmaz. Bir örnek verelim: Örneğin, İngiltere ve Almanya’da 40 yaşına gelmiş kadınların yüzde 30’unun çocuksuz olduğu, ABD’de, profesyonel, fakat üst düzey yönetime henüz gelmemiş konumdaki kadınların üçte birinin ocuk istemediği, Ulusal Ebeveyn Derneği’nin tahminlerine göre de yılda 100.000 dolar ve üzerinde kazanan kadınların yüzde 49’unun çocuğu olmadığı söylenmekte (Nancy Folbre, 2008; 380).

Bu sorunların ötesinde, bir de hiçbir gelişme sağlayamadığı, daha doğru bir deyişle kadın adına ortaya çıkan olumsuzlukları önleyemediğini gösteren gerçekler var. Örneğin sermayenin küreselleşmesi işgücü piyasasını da küreselleştirdiğinden, bir yandan gelişmekte olan ölkelerdeki küresel şirketlerin kadının ucuz emeğinden yararlanmasıyla ortaya çıkan vahşi çalışma koşulları var,² öte yandan uluslararası göç ininde artan kadın emeğinin karşılaştığı sorunlar karşıımızda.

¹ Yakın bir tarihte yayınlanan bir kitap, çalışan annelere yönelik ayrımcılıkla ilgili ayrıntılı bilgiler ve akademisyenler arasında yapılan nitel bir araştırmanın bulgularına yer vermektedir. Burada da görüldüğu gibi, annelik, hem kadınlarla ilgili beklentilerin azalmasına yol açmakta hem de kariyer beklentisiyle onları buna karşı çıkmaya zorlamaktadır. Bkz: H. şebnem Seğer (2010), *alışan Anneler ve alışan Annelere Yönelik Ayrımcılık*, Altın Nokta, İzmir. Kitapta, kadınların bunlara karşı farklı tepkiler gösterdiği üzerinde durulurken, ondan önce, şuna veya buna “zorlanmalarının” üzerinde durulması gerektiği de açık.

² Küresel düzeyde, farklı ölkelerde çalışan kadınlarla ilgili olarak dikkat çekici bulgular ortaya koyan birkaç çalışma olarak bkz. Tijen Erdut (2005), “İşgücü Piyasasında Enformelleşme ve Kadın İşgücü”, *alışma ve Toplum*, 6, 2005/3. Christa Wichterich, (2003), *Küreselleş(tiril)en Kadın*, ev. Tunç Tayanç-Fusun Tayanç, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara. Bir başka örnek, özellikle kırsal kesimde kadın emeği ve kapitalizm arasındaki ilişkilerin getirdiği olumsuz ve umutsuz sonuçlara yer veren Son Sömürge Kadınlar, 2008, (der.), Marie Mies; Veronika Bennholdt-Thomsen; Claudia von Werlhof, ev. Yıldız Temürtürkan, İletişim, İstanbul.

Özetle, küreselleşen kapitalizm her yerde genel olarak emek açısından olumsuz sonuçlar getirirken, işsizliğin artışı, kuralsızlaşma, esnekleşme, enformelleşme gibi olumsuzlukların ilk önce kadınları vurduğu da biliniyor. Kadınların, küresel şirketlerin Üçüncü Dünyada günde 10-12 saat, saat başı 0.50-1 dolar arasında bir ücretle çalışan ucuz emeği olduğu da, göç ettikleri ülkelerde endüstri ve hizmet sektörünün enformel kanadını tamamladıkları da küreselleşmenin acı gerçekleri. Küreselleşme sürecinde Birinci ve Üçüncü Dünyalar birbirine karışırken, yalnız kadın-erkek arasında değil, kadınlar arasındaki eşitsizliklerin büyüdüğünü de görmek durumundayız.

Göç konusunda bir nokta feminizm açısından çok önemli. Bazı ülkelerde cinsiyet eşitliği politikalarına paralel olarak kadınların istihdama katılımı artar ve daha nitelikli işlerde çalışması mümkün olurken, ev işleri ve bakım sorumluluğunun çoğunlukla başka ülkelerden gelen kadınlar tarafından üstlenildiğini görüyoruz. Kadının istihdamda güçlü pozisyonlara gelmesini cinsiyet eşitliği doğrultusunda olumlu bir gelişme olarak düşünsek de, göçmen kadınların bakım hizmetlerinde yoğunlaşmasıyla “küreselleşen yeniden-üretim”den (globalized social reproduction) (Kristen Hill Maher, 2004; 131-151) veya “küresel bakım göçü”nden (global care drain) söz edilmektedir (N. Yeates, 2004; 369). Küresel düzeyde ortaya çıkan bu yeni işbölümünün birçok kadın için ciddi olumsuzluklar getirdiği ve kadınlar arasındaki eşitsizliği büyüttüğünü görmezlikten gelemeyiz. Folbre’nin dediği gibi, ücretsiz bakım işinin ücretli piyasa işi olarak zengin kadından yoksul kadına devrinin, cinsiyet eşitsizliğinde yalnızca sınıfsal bir değişim anlamına gelmediğini, aynı zamanda feminist harekette işbirliğine gitme potansiyelinin zayıflamasına yol açtığını bilmek, konuşmak durumundayız (Nancy Folbre, 2008; 380).

- Küçük Resmin Hatırlattığı: Cinsiyet Eşitliği Politikalarının Niteliği?

Bu yetersizlik ve olumsuzluklar cinsiyet eşitliğine dayalı politikaların ne gibi nitelikler taşıdığının düşünülmesini de gerektiriyor. Bu politikaların, ilk feminist dalga içinde öne çıkan eşit haklar isteminden farklı olarak toplumsal cinsiyet anlayışının kabul etmesi ve bu yolda politikalar öngörmesinin, feminist hareket içinde olumlu bulunmasında etken olduğunu biliyoruz.

Oysa cinsiyet eşitliği istenirken, bu politikalarda esas olanın hâlâ temel hak ve özgürlükler olduğu anlaşılmakta. Örneğin kadının istihdama katılması çok önemli görülmekte, fakat çalışma hakkı gibi ekonomik bir haktan söz edilmemektedir. Sosyo-ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi ve toplumsal-kültürel yapılarda değişikliklere gidilmesi istenmekte, ama ekonomik yapı ve politikalara dokunulmamaktadır. Kadının güçlenmesi istenmekte, ama bunun önemli bir nedeninin eşitsiz gelir dağılımıyla ilgili olduğu görülmemektedir. Kısacası toplumsal cinsiyet eşitliğini amaçlayan bu politikalar, temelde liberal anlayış çevresinde belirlenmekte; fakat liberalizmin temel hak ve özgürlükleri esas alan ve haklara

negatif nitelik veren anlayışı, kadının eşitsiz konumunu iyileştirmek adına bazı alanlarda pozitif müdahaleleri öngören bir değişim geçirmektedir. Yani liberal düşüncede fırsat eşitliği sağlama yönünde bir duyarlılığın dikkate alınması anlamında bir değişiklikle yetinilmektedir.³

Öte yandan, eşitlik politikasının biçimlenmesinde feminist hareketin eleştirisi ve istemlerinin payı olsa da, bu politikanın anakımlaştırılmasında, küreselleşen ekonomi içinde kadının işgücünden yararlanmak, insan kaynaklarını daha etkin kullanmak, kalkınmaya katkısını sağlamak gibi amaçların rol oynadığı da açık. Kısaca söylersek, eşitlik politikası dönemin ruhunu yansıtmaktadır. BM’in kadının kalkınmaya katılması yönündeki çabalarında, Dünya Bankası’nın projelerinde en önemli amaç bu yönde. AB düzeyinde cinsiyet eşitliğinin en çok istihdam alanıyla ilgili politikalar açısından dikkate alınması da bunu göstermekte.

Dolayısıyla, cinsiyet eşitliği politikalarını 1980 sonrasının dünyasında siyasal ve ekonomik alanda uygulanan liberal politikaların bir parçası olarak düşünmek ve bu politikalar açısından işlevinin önemli olabileceğini hesaba katmak gerekiyor. Örneğin küreselleşen piyasa ve gelişmekte olan ülkelere kayan üretim zincirleri açısından ücretli işe giren kadının artması başlı başına önemli; ya da liberal politikaların çalışma yaşamında enformelleşme, esnekleşme ve kuralsızlaşma istediği bilinmekte. Kadın işgücünün artması da, hem işgücü içinde rekabeti arttırarak hem bu tür koşullarda çalışmaya razı olarak bu koşulların hayata geçmesini kolaylaştırmakta. Daha fazla kadının ücretli işe katılımının, tüketici kitlesinin artması, yeni ihtiyaçların ortaya çıkması gibi nedenlerle piyasanın genişlemesi açısından önemli olduğuna da kuşku yok.

Eşitlik politikalarının da, insan hakları gibi hayata geçirilmesinde sorumlu olanlar ulusal hükümetlerdir. Ancak bu sorumluluğun, benimsenen ekonomik sistem ve politikalar içinde kısıtlanacağı hiç dikkate alınmaz. En basitinden, cinsiyet eşitliğinin sağlanması açısından, kadının eğitim düzeyinin yükselmesi, istihdama katılması, ekonomik açıdan güçlenmesi, sosyal güvenceye sahip olması gibi gelişmeler istenir; ancak küresel piyasanın ulus devletlerden ucuz emek, düşük vergi, az kamu harcaması istediği görmezlikten gelir. Oysa, işsizliği önlemeden kadının istihdama katılımının artmasını istemenin pek bir anlamı olmayacağını görmemek mümkün mü?

Bu nedenle, gelişme bir yana birçok alanda yaşanan olumsuzlukları göz önüne alırsak, uluslararası düzeyde kabul gören ve anaakımlaştırılan eşitlik politikalarıyla ilgili aşığıdaki niteliklerden söz etmek gerçekçi olacaktır:

a) Eşitlik politikaları toplumda değişim öngörür; ancak ekonomik sistemin sınırları eşitlik politikalarının da sınırları olarak kabul edilir; b) kadının ücretli işe katılımının artması

³ Fırsat eşitliğinin liberal niteliği ve feminizmin amaçladığı sonuçlarda eşitlik anlayışını karşılamaktan uzak kaldığı açıktır. Bu konuda bir eleştirisi için bkz: Aysun Sayın (yayına hazırlayan; Aysun Sayın ve Şebnem Kılıç), *Avrupa Birliği’nde Çalışma Yaşamında Kadın-Erkek Eşitliği*, Keig Yayınları Dizisi, İstanbul, 2008.

istenir; fakat bunun, küreselleşen ekonomik sistem (kapitalizm) ve uygulanan neo-liberal politikalar açısından yararı birinci plandadır.

Tabii böyle bakıldığında, eşitlik politikalarının feminist istekleri hedeflemekten çok, bu istekleri *araçsallaştırdığını* düşünmek de yanlış olmayacaktır.

Yetersiz ve olumsuz gelişmelerin Batı’daki feminist harekette birçok tartışmaya yol açtığı da görülmekte. Bu konuyu başka bir yazıda ele aldığımndan bunlara girmeyeceğim. Yalnızca, bu tartışmalarda bir yandan sosyo-ekonomik haklar ve sosyal devletin önemine işaret edildiği, sosyal adalet feminizmi gibi yeni bir anlayışa ihtiyaç duyulduğu, öte yandan feminist iktisatçıların ekonominin bakım etliğini dikkate alacak biçimde yeniden yapılanması yönünde öneriler getirdiğini söylemekle yetineceğim.

Feminist harekette ortaya çıkan bu tartışmaların, dikkate alınıp alınmaması bir yana, içinde bulunduğumuz durumun göstergeleri olarak önemli olduklarına kuşku yok. Ancak bir gösterge olmaktan öteye gitmeleri için, hem feminist kuramla feminist hareketin buluşmasına hem de kuramın ve hareketin, şu veya bu ülkeyle sınırlı kalmayıp, küresel düşünüp küresel davranmasına ve geniş kitlelerle buluşmasına ihtiyaç olduğuna kuşku yok. Asıl zor da buralarda.

Aşağıdaki iki bölümde önce eşitlik politikalarının AB düzeyinde anaakımlaştırılmasıyla ilgili sonuç ve tartışmalara, sonra da Türkiye’deki gelişmelere yer vereceğim. Bu iki farklı çevrede sorunlar, uygulamalar ve sonuçlar kuşkusuz çok farklı; ancak farklılıklara karşın, eşitlik politikalarının karşılaştığı sınırlamalar ve sorgulanması gereken konular benzer; sonuçlar da yukarıdaki nitelikleri hatırlatmakta.

2- AB Düzeyinde Cinsiyet Eşitliği Politikasının Anaakımlaşması: Araç ve Tartışmalar

AB üyelerinde cinsiyet eşitliğine dayalı politikalarının çok farklı tarihler ve farklı düzeylerde hayata geçtiği biliniyor; sonuçlar da buna göre çok farklılaşmakta. AB düzeyinde eşitlik politikasının anaakımlaşması da, bu nedenle AB’nin sosyal politikalarda oynadığı eşgüdüm rolünün eşitlik politikaları açısından geçerlik kazanması anlamına gelmekte. AB, BM’in küresel düzeyde yaptığına benzer biçimde, gerek AB müktesabı ve direktifler, gerek çerçeve anlaşmalar ve tavsiye kararlarıyla üye ülkelerde cinsiyet eşitliği yönünde bazı gelişmeler sağlamaya yönelik bir rol üstlenmektedir.

Cinsiyet eşitliği politikalarının anaakımlaşmasında, 1997 yılında AB düzeyinde istihdam açısından belirlenen hedefler ve 2000 sonrasında uygulamaya giren istihdam stratejisinin rolü büyük. İstihdam hedefleri ve stratejileri arasında “kadın ve erkek arasında eşit fırsatlar” gibi temel bir hedefin yer aldığı bilinmekte. Bu strateji çerçevesinde yalnız ortak hedefler belirlenip izlenmekle kalmamakta, fakat hem üye ülkelerin farklı yapıları ve politikaları açısından doğurduğu sorunları

azaltmak hem de Avrupa Toplum Modeli doğrultusunda bir gelişmeyi sürdürmek üzere “Açık Eşgüdüm Yöntemi” (Open Coordinated Method) adını alan yeni bir eşgüdüm ve çok-ortaklı yönetim anlayışı uygulanmaya konmaktadır. Bu yöntemin, AB’ye küresel baskılar ile domestik yapılar arasında yeni bir uyum sağlanmasında katalizör veya filtre rolü oynama olanağı sağladığı ve bu yolla AB’nin üye ülkelerdeki kurumları veya yasal düzenlemeleri uyumlaştırmaktan çok, fikirleri, vizyonu, kavramları, bilgiyi ve davranış normlarını uyumlaştırmaya çalıştığı ifade edilmektedir (Robert Palier, 2004; 11). İstihdam stratejisi çerçevesinde cinsiyet eşitliğini sağlamak da gerekince, bu politikaların anaakımlaşması ve AB’nin burada da eşgüdüm rolü oynaması ihtiyacı ortaya çıkmıştır diyebiliriz.

Aşāđda, önce anaakımlaşma sürecine ve öngördüklerine, daha sonra bu politikanın AB çevresindeki sonuçlarıyla ilgili tartışmalara yer vereceğim.

- AB Düzeyinde Cinsiyet Eşitliği Politikasının Anaakımlaşması

AB’nin Amsterdam Antlaşması’yla (1997) sosyal politikalarda daha etkin bir rol oynamaya başlaması ve AB düzeyinde yeni bir istihdam stratejisine ihtiyaç duyulmasının, eşitlik politikalarının anaakımlaşması açısından da başlangıç olduğu anlaşılıyor. 2000 yılında kabul edilen “Cinsiyet Eşitliği için Çerçeve Strateji” (A Framework Strategy for Gender Equality) ile cinsiyet eşitliği konusunda AB’nin oynayacağı rolün genişlediğini görüyoruz (EU 2000). Çerçeve Strateji ile AB, ekonomik yaşam, siyasal katılım ve temsil, sosyal hakların kullanımı, sivil yaşam ve kadın ve erkeklerin rolleri gibi beş alanda cinsiyet eşitliği sağlama yönünde teşvik edici bir rol üstlenmektedir; bu yönde gelişme sağlamak üzere beş yıllık bir eylem plan ve stratejileri de uygulamaya konmaktadır. İstihdam Stratejisi çerçevesinde Yapısal Fonların da cinsiyet eşitliğini desteklemek yönünde kullanılmasına ağrılık verilecektir.

Genişlemiş görünen bu çerçeveye karşın, eşitlik politikasının uygulanmasında, istihdam stratejisi doğrultusunda kadın istihdamının arttırılması ve iş yaşamı ile özel yaşamın uyumlulaştırılmasına yönelik amaçlarının öne çıktığına kuşku yok. Örneğin bu çevrede çocuk bakımının desteklenmesi ve istihdamda “kadın dostu” politikaların benimsenmesi eşitlik politikalarının ana gündemi konumunda. Uzun süredir yaşanan işsizlik sorunu nedeniyle AB çevresinde işsizliği azaltmak ve yeni istihdam yaratmak sosyal politikaların odak noktası haline gelirken, eşitlik politikalarında da aynı hedefin öncelikli olduğunu görüyoruz. Avrupa Konseyi’nin Lizbon Zirvesi’nde (2000) kadın istihdamının 2010’da yüzde 60’a yükselmesini öngörmesi ve Barselona Zirvesi’nde (2002) 2010’a kadar üç yaşın üstündeki çocukların yüzde 90’ının, üç yaşın altındaki çocukların yüzde 33’ünün çocuk hizmetlerinden yararlanabilir hale gelmesi yolunda karar alması da bunu göstermekte.

Bu amaç ve hedefler, AB düzeyindeki eşitlik politikasının da BM aracılığıyla anaakımlaşan politikayla paralellik taşıdığını gösteriyor. Ancak AB ve üye ülkelerde

sosyal haklar ve sosyal eşitlik açısından daha farklı anlayış ve uygulamalar olduğundan eşitlik politikaları da bu doğrultuda farklılaşmakta.

2005 yılından sonra cinsiyet eşitliği konusunda AB düzeyindeki ilginin artarak devam ettiği söylenebilir. Örneğin 2006 yılında Konsey tarafından “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Avrupa Paktı” ilan edilmiş, aynı yıl 2006-2010 arasını kapsayan “Kadın-Erkek Eşitliği Yol Haritası” (A Roadmap for Equality between Women and Men) adını alan beş yıllık bir eylem planı kabul edilirken, 2007 yılında da “Avrupa Toplumsal Cinsiyet Enstitüsü” (European Institute for Gender Equality) kurulmuştur. Enstitü 2009 yılında faaliyete geçmiştir.

Kadının istihdama daha fazla katılımı istenirken, çalışma yaşamında ayrımcılığı önlemek üzere eşit işe eşit ücret, işe girme, çalışma koşulları, yükselme olanakları açısından eşit muameleyi öngören düzenlemelerin istendiği, birçok ülkede de daha önceden bu yolda (istihdamda eşitlik) yasaların çıktığı bilinmekte. Çocuk bakımında sosyal hizmetlerin etkinleştirilmesi ve bakım için erkeğin de izin alabilmesini öngören “ebeveyn izninin” de, başta Kuzey Avrupa ülkeleri gibi bazı ülkelerde önceden hayata geçtiği biliniyor. AB’nin eşitlik politikalarını anaakımlaştırmasının nedeni de açık; genişlemeyle üye ülkeler arasındaki farklılıklar büyürken, genel olarak sosyal politika ve özel olarak cinsiyet eşitliği alanındaki farklılıkların azalması için benzer uygulamalar gidilmesi istenmektedir. Yalnız yeni üyeler açısından değil, eski üyeler arasındaki farklılıklar da az değildir. Örneğin ebeveyn izninin kabulü Kuzey Avrupa ülkelerinde 70 ortalarına dayanırken, AB çevresinde 1996 tarihinde kabul edilen bir Konsey Direktifi ile müktesebat içine girmiştir; İngiltere’de yasalması da 1999 yılındadır. Öte yandan asgari yasal düzenlemeler kabul edilmiş olsa da, uygulamadaki farklılıklar büyüktür; eşitlik politikalarının anaakımlaştırmasının bu farklılıkları giderdiği de söylenemez.

- Anaakımlaştırma Süreci ile İlgili Tartışmalar

Anaakımlaştırmanın, AB düzeyinde bir politik araç olarak devreye girmesi, eşitlik politikalarının nasıl ve hangi yöntemlerle uygulanmasını desteklediği, ne gibi engel ve sonuçlarla karşılaştığı konularının da tartışılmasını gündeme getirmektedir. Konuyla ilgili epeyce tartışma var; örneğin Social Politics Dergisi’nin bir sayısını bu konuya ayırdığını görüyoruz.

Dergi’deki değerlendirme yazısında Walby, anaakımlaştırmanın eşitlik amaçlı bir politika ve bir strateji olarak çok yeni olduğuna, hem teorik hem pratik anlamda birçok sorunu bulunduğunu söylemekle birlikte, bu aracın kullanılmasını gerekli ve yararlı bulunduğunu da ifade etmekte (Walby, 2005; 322-323): Yazısında karmaşıklık, belirsizlik ve sorun yaşanan altı alan saptayarak, yapılan araştırma ve ortaya çıkan bulgulardan yola çıkarak bu alanlarla ilgili bazı sonuçlara varmakta.

Bu süreçle ilgili tartışmaların ayrıntılarına girmek yerine, öne çıkan bazı sorun ve bağlantılar konusunda fikir vermekle yetinmeyi düşünüyorum. İlk olarak, kadın-erkek eşitliği açısından çizilen yol haritasında üye ülkelerin eşit davranma,

olumlu (özel) davranma ve bu anlayışı öteki politikalara yerleştirme (anaakımlaştırma) gibi üç yöntemin de izlenmesinin beklendiği, uygulamada her üç yöntemin de dikkate alındığı, fakat ülkeler ve uygulama alanları arasında yöntemler açısından farklı uygulamaların ortaya çıktığı anlaşılmakta. Örneğin eşit davranma yönünde uygulamalar pek sorunla karşılaşmazken, cinsiyet eşitliği anlayışını öteki politikalara yerleştirmek birçok engelle karşılaşmaktadır. Ya da, İsveç gibi Kuzey Avrupa ülkeleri çok önceden cinsiyet eşitliği politikalarına yöneldiklerinden, onların eşitlik politikasını benimseme ve bu anlayışı öteki politikalara yerleştirmeleri pek sorun yaratmamakta; buna karşın Akdeniz ülkelerinde böyle benimseyici bir tutum ortaya çıkmamaktadır. Bu ülkelerde toplumsal koşullar ve değerler çok farklı, cinsiyet eşitliği anlayışı çok zayıf; bu durumda AB aracılığıyla benimsenen eşitlik politikası resmen kabul edilmiş olsa da, bunun tüm politikalara yansiyacak bir anaakım niteliği kazanması pek kolay görünmemekte.

Politika aynı; ama sonuçlar aracın niteliğinden çok ülke koşullarına göre farklılaşmakta. Bu ilişki şaşırtıcı olmasa da, yukarıda kısaca değindiğim eşitlik politikalarının niteliğini de hatırlatması açısından önemli.

Bir başka önemli bulgu da, diğer alanlardaki eşitsizlikler çok olduğunda cinsiyet eşitsizliğine odaklanmanın ve bu yöndeki politikaları uygulamanın zorluklarla karşılaşmasıyla ilgili. Yani diğer alanlarda eşitsizlikler yoğunsa, cinsiyet eşitliğinin anaakımlaşmasının olumlu sonuçlar yaratmasının zor olduğunu anlıyoruz. Bunun da, özellikle gelişmekte olan ülkeler (ve Türkiye) açısından anlamı büyük olsa gerek.

Sekiz ülkede anaakımlaştırmanın sonuçlarına yönelik ve 2002-2004 yılları arasında uygulanmış bir araştırma da, benzer sonuçlar ortaya koymakta (Mary Daly, 2005; 437-440): Bu araştırmada da izlenen politika ve uygulamaların karmaşık karakterinden söz edilmekte ve ülkelerarası farklılıkların önemine vurgu yapılmaktadır. Örneğin İsveç’te eşitlik anlayış ve politikalarına olan bağlılık ve bunun öteki politikalara entegrasyonu yüksek olduğundan sonuçlar da başarılı olmakta; buna karşın Yunanistan ve İspanya’da anaakımlaştırma, eşitlik politikası ve uygulamaların ancak parçalı ve dağınık olarak hayata geçmesine yol açmakta ve uygulamada bürokratik-teknokratik bir anlayış öne çıkmaktadır.

Önemli bir değerlendirme de, anaakımlaştırma politikalarının hangi niyetle benimsendiğine ilişkin. İsveç gibi ülkelerde bu politikalar cinsiyet eşitliğini sağlamak amacıyla benimsenirken, Yunanistan ve İspanya gibi ülkelerde “modernleşme” iddiası belirleyici konumdadır. Modernleşme sembolü olarak kabul edildiğinde ise, cinsiyet eşitliği politikası amacından uzaklaşmaktadır; yetersiz sonuçlar da bunu göstermekte (Daly, 2005; 440). AB fonlarından para almak niyeti de, cinsiyet eşitliği yönündeki politikaların kabul edilmesinde etken; bu amaçla uygulamaya konan projelerin de, kadın sorunlarına yönelseler de eşitlik amacına uzak kaldıkları anlaşılmakta.

Bu araştırmada, özetle, anaakımlaşmanın İsvetç, Belçika ve Fransa dışında toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik bir değişim sağlayamadığı, bu yolla uygulamaya konulan politikaların daha çok araç ve prosedürler üzerinde yoğunlaştığı, amaçlarının da cinsiyet eşitliği değil, kadın politikalarını güncelleştirmek olduğu yönünde bir değerlendirme yapılmaktadır (Daly, 2005; 448).

Anaakımlaşmanın sonuçları yetersiz kalınca, zaaflarının neler olduğu da gündeme gelmekte. Bu konudaki en önemli zayıflığın, cinsiyet eşitliği yönündeki ilerlemeleri güvence altına almak için herhangi bir yaptırımın öngörülmemesi olduğu söylenmektedir (Lilja Mosesdottir, 2002; 10). Walby de, benzer şekilde, ekonomik politikalar açasından güçlü konumda olan AB’nin cinsiyet eşitliği alanında bu gücü göstermemesini de, ilgisinin istihdamla sınırlı kalmasını da eleştirmektedir (Walby, 2004; 6). Bu eleştiriler haklı; ancak AB’ye sosyal politika alanında AB Antlaşmaları uyarınca eşgüdüm rolü verildiği de bilinmekte. Bu rolün bir yanında çerçeve anlaşmaları ve direktifler gibi genel nitelikte ve yasal düzenlemeler açasından asgari koşulları öngören düzenlemeler var; öteki yanında da “yumuşak yasa” (soft law) olarak adlandırılan genel hedefler ve bu hedeflere ulaşmak için dikkate alınacak tavsiyeler ve stratejiler yer almakta. Üye ülkelerin sosyal politika alanında kural koyma, politika belirleme yetkisini AB’ye vermek istemedikleri, ancak istihdam sorunu büyüdükçe AB’ye bırakılan eşgüdüm sağlama rolünün bu alanda ortak hedefler ve stratejiler belirme gibi bir genişlemeye gittiği biliniyor. Dolayısıyla AB’nin statüsü ve yetkisi (ve de bütçesi) değişmedikçe, öteki sosyal politika konuları gibi, eşitlik politikaları açasından da AB’nin zorlayıcı bir yaptırım getirmesini beklenemez. Ancak Adalet Divanı direktifler ve çerçeve anlaşmaları doğrultusunda bağlayıcı kararlar alabilir; ancak direktifler ve anlaşmalar da genel ilkelerden öteye gitmediklerinden, bu yolla da önemli bir gelişme sağlanacağını beklemek zor.

Burada Mosesdottir’in dikkat çektiği ilginç bir nokta var; o da eşitlik politikalarının algılanması ve uygulanmasının iktidardaki partiye göre değişmesi (Mosesdottir, 2002; 7): 1997’de istihdam hedefleri arasında kadın-erkek için eşit fırsatlar kabul edilirken iktidarda ağrlıklı olarak sosyal demokrat partilerin bulunduğu, oysa 2000 sonrasında İtalya, Danimarka, Hollanda, Fransa’da muhafazakâr hükümetlerin iktidara gelmesiyle bu ağrılığın yer değiştirdiğini söyleyen Mosesdottir, bu değişikliğin eşitlik politikalarının uygulanması açasından soru işareti yarattığını söylemekte ve Danimarka’da sosyal demokrat hükümetin kurduğu “Eşit Fırsatlar Bilgi Merkezi”nin (Knowledge Center for Equal Opportunities) sağ hükümetin iktidara gelmesiyle kapanması örneğini vermektedir.⁴

⁴ Danimarka’da İsvetç ve Norveç’e göre cinsiyet eşitliğine ilişkin mekanizmlerin daha zayıf olduğu, bunu gidermek üzere 1990 sonlarında bazı adımlar atan sosyal demokrat-merkez parti koalisyonu döneminde kurulan Eşit Fırsatlar Bilgi Merkezi’nin (2000), hükümet değişikliği nedeniyle 2001’de kapandığı, bu nedenle 2001-2010 arasında cinsiyete dayalı eşitsizlikle ilgili araştırma ve değerlendirme yapacak hiçbir bağımsız kurumun söz konusu

Bunun gibi, sendikaların geleneksel olarak zayıf olduğu ülkelerde, bu kez işverenlerin istihdamda eşitlik politikalarını uygulamaya pek ilgi göstermediklerinden söz etmektedir.

Tabii, burada AB’nin konumu ve amaçlarıyla ilgili bir tartışma da yapılabilir. Avrupa’nın dünya ekonomisindeki gücünü korumayı amaçlayan, rekabet gücünü sürdürmek adına liberalleşme yönünde karar alan bir ulus-üstü yapılanmadan söz ediyoruz. Öncelikleri belli; bu öncelikleri gerekli görenler gibi, eleştiriyle karşılayan ülkeler ve çevreler olduğu da bilinmekte. Savran’ın da belirttiği gibi, eşitlik politikalarını ekonomik amaçlardan ayrı düşünmek mümkün değil (Savran, 2006). Eşitlik politikalarının zaten ekonomik sistemle sınırlandırıldığını biliyor, anaakımlaştırmanın da politik bir araç olarak etkisinin sınırlı kalacağını görebiliyoruz. Ancak AB çevresinde, dikkate alınması gereken bazı farklılıklar da var; bunları da tartışmak gerekiyor; aşağıda değineceğim.

Buna karşın, feminist harekette AB’den de, refah devletin de umut kesilmediğini görüyoruz. Örneğin 2500’den fazla üyesi olan “Avrupa Kadın Lobisi”nin (European Women’s Lobby-EWL) beklentileri ve ortaya çıkan tartışmalar bunu göstermekte. Pekin’den buyana AB çevresinde gerçekleşen ilerlemeleri ve gelecek beklentilerini ele alan bir Rapor’da, sağlanan gelişmeler ve yetersiz kalan alanlar nedeniyle AB düzeyinde karmaşık bir yapıdan söz edilebileceği söylenmekte ve gelecek açısından AB’den cinsiyet eşitliğine daha fazla bağlılık gösterilmesi istenmektedir (ECL, 2010; 59-62). Finansal ve ekonomik krizin AB için yeni meydan okumalar yaratsa da, bu krizin cinsiyet eşitliğini dikkate alacak biçimde kurumları, süreçleri ve uygulamaları yeniden yapılandırmak için bir fırsat penceresi olarak kullanılabileceğinin ifade edilmesi de ilginç (EWL, 2010; 5).

Örneğin Walby, sosyal ve politik gelişme farklılıkları gibi cinsiyet eşitsizliği konusundaki farklılıkların da kaçınılmaz olduğunu söylemekte ve anaakımlaştırmayı feminizm açısından yararlı bir araç olarak görmektedir (Walby, 2005; 338-339): Cinsiyet eşitsizliğinin toplumsal olarak yapılanan ve her alanda karşılaşılan bir durum olduğuna göre, değışmesi için çok yönlü araçlar kullanmak gerektiğini söylüyor ki, burada haklı. Öte yandan, Walby’nin, kadınların karşılaştığı eşitsizlik ve farklılığın, farklı bir çalışma alanı olarak değil, devlet ve demokrasinin, sosyal ve siyasal kuramının tam kalbinde yer alan bir konu olduğuna ve bu çerçevede ele alınması gerektiğini yönündeki düşüncesine de katılabiliriz. Ancak eşitsizlik ve ayrımcılığın kaynaklarını yalnız toplumsal-siyasal yapı ve ilişkilerde görmesi kabul

olmadığı Danimarka’da sağ hükümetlerin bu ülkede cinsiyet eşitliği ile bir sorunun kalmadığı, bu sorunun ancak haklarını bilmeyen göçmen kadınlarla ilgili olduğuna gibi bir düşünceleri olduğuna da dile getirilmekte (Anette Borchorst, 2010): Danimarka’da cinsiyet ayrımcılığı konusunda gücünü koruyan tek kurumun, bu konulardaki şikayetlerin yöneldiği yasal mekanizma olduğuna söylenirken, bu mekanizmanın Ocak 2009’da, cinsiyet, ırk, renk, din ve inanç, siyasal görüş, seksüel eğilim, yaşlılık, engellilik gibi nedenlere dayalı olarak ayrımcılığa uğrayanların başvuracağı Eşit Davranma Kurulu biçimini aldığı da belirtilmekte.

edilemez. Birçok ÷lkedeki uygulama, eşitlik amacını yalnız siyasal ve demokratik araçlar, ya da yalnız siyasal ve sosyal yapıdaki değişikliklerle gidermenin mümkün olmadığını açıkça gösteriyor.

÷lkeler arasındaki farklılıklara işaret edilirken, en başta refah devleti uygulamalarındaki farklılıkların gündeme geldiği de görülüyor; haklılık yanı çok. Ancak, refah devletini yalnız bir siyasal yapılanma olarak değil, “siyasal-ekonomi” olarak düşünmek gerekiyor. Mesele de, eşitlik politikalarının niteliğiyle, yani bu politik aracın siyasal ekonomiyi değiştirici/dönüştürücü bir gücü olup olmamasıyla ilgili. Gördüğümüz ise, eşitlik politikalarının böyle bir işlevi ve etkisi olmadığı, ancak genel anlamda sosyal eşitliğe önem veren bir refah devletinin cinsiyet eşitliği alanında da daha olumlu sonuçlar sağlayabildiği yönünde. Aşağıdaki bulgular da, bunu açıkça ortaya koymakta.

3- AB Düzeyinde Eşitlik Politikaları: Sonuçlar ve Tartışmalar

Tartışmalara baktığımızda, genel olarak eşitlik politikalarıyla ilgili bir hoşnutsuzluk göze çarpıyor. Politikaların yetersizliklerini ve nedenlerini konu alan çok sayıda çalışma olduğu gibi, anaakımlaştırılan eşitlik politikalarının feminist istemleri değiştirerek içini boşalttığı, bürokratik ve teknik bir konu haline getirdiği, feminist istemlerden geride bir anlayışı temsil ettiği gibi daha yoğun eleştirilerin de olduğu gör÷lmekte (Diane Perrons, 2005; 390).

- Sonuçlar ve Tartışmalar

Ortaya çıkan eleştiri ve tartışmaların istihdam, sosyal devlet ve sosyal politikalar üzerinde yoğunlaştığını söylemek mümkün. Eşitlik politikalarının istihdam üzerine odaklanmasının, feminist hareket açısından aynı zamanda bir eleştiri konusu olduğu biliniyor. Örneğin anaakımlaştırma içinde çok düzeyli kararlara katılım da hedeflerden biri olduğu halde bu alanda tavsiye kararlarından öteye gidilemezken, istihdamda olumlu (özel) önlemlerin çerçeve anlaşmalarla uygulamaya konması dikkat çekmektedir. Feminist hareket açısından bu konuda kaygı uyandıran noktanın, eşitlik politikalarını anaakımlaştırmanın cinsiyet eşitliğini sağlamaktan çok istihdam ve verimlilik sağlamaya yönelik olması, yani eşitlik politikalarının kendileri için değil, başka bir amaç için araç haline gelmesi olduğunu da anlıyoruz; haklılar da (Walby, 2004; Walby, 2005). İstihdama katılımın kadının güçlenmesi açısından önemli olduğuna kuşku yok; ancak istihdam değişim sağlanması istenilen tek alan değildir; öte yandan buradan olumlu sonuç alınması için, bu alanda sağlanan gelişmelerin başta bakım emeği olmak üzere başka alanlardaki gelişmelerle tamamlanması gerektiği de bilinmektedir.

İstihdamla ilgili eleştiriler şöyle özetlenebilir: İlk eleştiri, uygulamalarda ve sonuçlarda ÷lkelere göre farklılıklar olmasına karşın, her ÷lkede işgücü piyasasında kadın için mesleki ayırım, ücret farklılıkları gibi olumsuzluklar devam ettiğine

yönelik. Avrupa ülkelerinde farklı işkollarında hem genel olarak hem kadın-erkek arasındaki ücret farklılıklarını araştıran bir çalışmada, ülkelere göre azalıp çoğalsa da her ülkede cinsiyete dayalı ücret eşitsizliğinin önemli olduğu vurgulanmakta. Bu çalışmada endüstrideki ortalama ücretlerde cinsiyete dayalı farkın İngiltere’de yüzde 18, Belçika’da yüzde 11 arasında değiştii söylenmekte (Brenda Gannon; Robert Plasman; François Rycx; Ilan Tojerow; 2005; 15); bir başka kaynakta ise, kadınların ortalama aylık gelirinin AB düzeyinde erkeklere göre yüzde 17,5 daha az olduğu, içinde Yunanistan, Almanya, Hollanda, İngiltere’nin de olduğu yedi üyede ise kadınların yüzde 20 daha az kazandığından söz edilmektedir (EWL, 2010; 61). Öte yandan, kadının işgücü piyasasında güçlü biçimde korunmasının, piyasadaki konumunu zayıflattığı yönünde bulgular ortaya çıkmakta ve İsveç örneğinde olduğu gibi sosyal politikaların koruyucu rolünün işgücü piyasasındaki eşitsizlikleri önleyemediği (Margarita Estevez-Abe, 2009; 185), aksine mesleki ayrımcılığın özel sektör açısından İsveç’te daha fazla olduğu ifade edilmektedir (Lilja Mosesdottir, 2002; 12-13).

İkinci olarak, kadının ücretli işe katılımı artsa da, ücretli ve ücretsiz işlerin kadın ve erkek arasındaki paylaşımında küçük bir gelişme sağlandığına yönelik eleştirilerden söz edilebilir. Örneğin 1990’larda Avrupa’da yaratılan net ilave işlerin çoğu kısmen çalışılan işlerdir; erkek işlerinin yüzde 71’i, kadın işlerinin yüzde 85’i bu tür işlerdir; erkek istihdamındaki artışın neredeyse tamamını, kadın istihdamındaki artışın ise yüzde 50’sini geçici işler oluşturmaktadır (Manuela Samek Lodovici, 2003; 46). Buna bağlı olarak, 15 üyeli AB içinde kısmen çalışan kadınların oranı 1994’de yüzde 28 dolayında iken, 2005 yılında bu oran yüzde yüzde 32’ye çıkmıştır; kısmen çalışan kadınların Belçika’da yüzde 33, Almanya ve İngiltere’de yüzde 39’u bulunduğu, Hollanda’da ise yüzde 61’lere yükseldiği görülmekte (Jane Lewis, Mary Campbell, Carmen Huerta, 2008; 23).

Kadınların kısmen çalışılan işlerde yoğunlaşmasının yanında, ev işlerinin de çoğunlukla kadında kalması da eleştirilerden biri. Örneğin erkeklerin ücretsiz bakım işlerine kadınlara göre dört kez daha az zaman ayırması, geleneksel rollerin çok az değiştiiğini göstermesi açısından ilgi çekmekte (Mosesdottir, 2002; 18). Bunlar, zengin ülkelerde de cinsiyet eşitliğini sağlamanın zorluklarını ortaya koyarken, Avrupa’da cinsiyet eşitliği yönündeki gelişmelere ihtiyatlı bakılması gereğine de işaret etmektedir.

Aslında istihdam, ekonomik güçlenme, bakım emeği, ne dersiniz, konu sosyal devlet ve sosyal politikaya bağlanıyor; bu alanda hem eleştiriler hem beklentiler yoğun.

Sosyal devletle ilgili tartışmaları şöyle guruplandırarak mümkün: İlk olarak ülkelere göre farklı değerlendirmeler yapıldığı, Kuzey Avrupa ülkelerinin genellikle “kadın-dostu” devlet olarak nitelendirildiği ve Avrupa çevresinde de model oluşturduğu söylenebilir. Nedeni de açık. Bu ülkelerde istihdama katılan kadın sayısı yüksek olduğu gibi kısmen çalışan kadın oranı da (İsveç’te yüzde 19, Finlandiya’da yüzde

15 gibi) düşüktür (Jane Lewis, 2000; 48-49). Öteki ülkelerde çocuk için kadına gelir desteği verilmesi üzerinde durulurken, bu ülkelerde her kadının çocuk bakım hizmetlerine ulaşabilmesi öne çıkmakta ve bunu sağlamaya yönelik politikalar uygulanmaktadır. Bu nedenle, bu ülkeler için refah devleti müdahaleleri olmasa kadının yeniden erkeğe bağımlı hale döneceği gibi endişeler dile getirilmektedir. Buna karşın, özellikle İngilizce konuşulan ülkelerdeki sosyal politikaların, bazı yapısal değişiklikler sağlasa da, ataerkil yapıları değiştiremediği, hatta ona hizmet ettiği nedeniyle eleştirildiği de görülmekte.

İstihdamdaki daha olumlu koşullar gibi, çocuk ve yaşlı bakımı açısından da Kuzey Avrupa ülkelerindeki koşulların daha elverişli olduğu anlaşılıyor. Örneğin 1995’ten buyana çocuk bakım güvencesinin yalnız çalışanlar değil tüm kadınlar için geçerli olduğu İsveç’te altı yaşın altındaki çocukların yüzde 68’inin bu hizmetten yararlandığı ifade edilmektedir (Dietmar Rauch, 2007; 254). Buna karşın Akdeniz ülkelerinde, hatta Almanya ve Lüksemburg’da çocuk ve yaşlı bakımının, devlet desteği ile veya desteksiz, ancak çoğunlukla ailede kaldığı görülmekte (Mosesdottir, 2002; 13).

İkinci olarak, bu ülkeler açısından da yetersiz kalan ve dikkat çekilmesi gereken noktaların gündeme geldiği ve bu modelin de feminizm açısından tümüyle tatminkâr bulunmadığından söz edilebilir. Örneğin, bu modelin de piyasadaki eşitsizlikleri önleyemediği (Estevez-Abe, 2005), eşitsizliklerin ancak sosyal devletin katkılarıyla giderildiği ve cinsiyet eşitliğinin sağlanması açısından hâlâ bazı yetersizlikler olduğu gibi eleştiriler var. Bu ülkelerde devletçe karşılanan bakım hizmetlerinde yine yoğun olarak kadınların çalışması da dikkat çekmekte ve babaların kullandığı ebeveyn izninde artış görölse de, İsveç’te bakım izinlerinin yüzde 80’inin anneler tarafından kullanıldığı, Danimarka ve Finlandiya’da bu oranın yüzde 95’e çıktığı, Norveç’te yüzde 91 olduğu belirtilmektedir (Kimberly J. Morgan, 2008; 408).

Ebeveyn iznine babaların pek rağbet etmemesi karşısında, yasal düzenlemelerde bu iznin bir bölümünün babalar tarafından kullanılabilmesini sağlamaya yönelik bazı değişikliklerden söz etmek doğru olur. Örneğin İzlanda ve Almanya’da, ebeveyn izni arttırılırken, eklenen bölümün babalar tarafından kullanılmasını sağlayacak ve teşvik edecek bir düzenlemeye gidildiğini görüyoruz.⁵

⁵ Ebeveyn izninin kullanımında görülen bu eşitsizlik karşısında, 2005’te İsveç’te iznin 15 aya çıkarılması ve beş (anne), beş (baba), beş (ebeveynlerin seçimi) gibi bölünmesi önerisi getirilmiş; kabul görmemiştir. Buna karşın İzlanda’da 1980’de üç aylık ebeveyn izni, 90’da altı aya, 2000’de de dokuz aya çıkarılmış ve bu son üç ay yalnız babanın kullanacağı bir izin olarak düzenlenmiştir. Dokuz aylık izin üçe bölünüyor; her ebeveyn üçte birlik kısmını kullanmak durumunda; geri kalan üçte bir ise onların seçimlerin göre paylaşılmakta. Bu dönemde kazançlarını yüzde 80’i ödendiğinden, bu düzenlemenin erkeğin izin kullanma oranını fevkalade arttırdığı söylenmekte. Benzer bir düzenleme ile Almanya da 2006 yılında ebeveyn iznini 12 aya çıkarmış, ancak son iki ayın ebeveyn izninin büyük kısmını

Bu konuda AB düzeyinde de bir adım atılmış bulunmakta. Sosyal taraflar arasında yapılan Çerçeve Anlaşma 2009’da yenilenmiş ve üç aylık ebeveyn izni dört aya çıkarılmıştır; Kasım 2009’da Konsey tarafından da kabul edilen bu Anlaşma’ya göre, dördüncü ayın ebeveynler arasında değiştirilemeyeceği kabul edilmiştir; kullanılmazsa kaybolacak olan bu dördüncü ayın, babaları ebeveyn iznini kullanmaya teşvik etmesi beklenmektedir (EU, 2009).

Üçüncü olarak, refah devletinin yapılanmasıyla ilgili eleştiriler var ki, birçok tartişmanın ucu buraya dokunmakta. Özetle refah devletinin ücretli çalışma (veya sınıf) üzerine tasarlanması eleştirilmekte. Kısaca, Avrupa’daki geleneksel sosyal devlet anlayışı içinde cinsiyet eşitliğine yönelik hedeflerin de ücretli çalışmayla sınırlandığı, bakım işlerinin değersiz görölmesinin devam ettiği ve bu anlayışın toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yetmediğine ilişkin eleştiriler getirilmektedir (Gail Lewis, 2000; 9; Jane Lewis, 2003; 181). Bu nedenle, cinsiyet eşitliğinin sağlanması yönünde anlamlı bir değişim için toplumsal cinsiyet ilişkilerini ve bakım konusunu merkeze alan yeni bir sosyal politikanın düşünölmesi gerektiği söylenirken, refah devletinin bakım ekonomisi çerçevesinde yeniden yapılanmasını istenmektedir (Fobre, 2008). En başta ev-içi emeğinin hâlâ değersiz görölmesi devam ettiğinden, bu eleştirilere hak vermemek mümkün değil.

Dördüncü olarak, toplumsal cinsiyet eşitliği ile sınıf ilişkilerinin birlikte ele alan ve ölkeler arası farklılıkların temelini burada arayan tartişmalar olduğunu görüyoruz. Bu eleştiri ve tartişmalarda, örneğin çocuk bakımını karşılayabilen yüksek gelirli aileler ile düşük gelirli aileler aısından kadının koşullarının çok farklılaştığına, bu farkın ancak sınıfsal ayrımların sonuçlarını gidermeyi amaçlayan sosyal politikaların kullanıldığı refah modellerinde azaldığına dikkat çekilmektedir (Hadas Mandel; Michael Shalev, 2009; 163; Nancy Folbre, 2009; 207-208; Leslie McCall; Ann Orloff; 2005; 160). Örneğin Folbre, sınıf eşitsizliğinin fazla olduğu durumlarda, bu eşitsizliğin kadınlar arasındaki farklılıkları arttırdığı gibi, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini bastırđını da söylemekte. Çok haklı; birçok ölkede sınıf, ırk, etnik köken, göçmenlik gibi nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan eşitsizlikler büyük ve bunların cinsiyet eşitsizliğine yönelik toplumsal duyarlılığı geriye iterken, kadınlar arası dayanışmayı da olanaksızlaştırdığı açık.

Beşinci olarak, küreselleşen piyasa ve liberalleşen politikaların cinsiyet eşitliği üzerindeki etkilerine yönelik tartişmalardan söz edilebilir. Örneğin bu politikaların istihdamda kadınlara karşı ayrımcılığı ve ücret geliri aısından farklılıkları daha da arttırdığına işaret edilerek, ekonomideki yeni yapılanmanın kadınlar aısından anlamı sorgulanmaktadır (Perrons, 2005; 392-93): Perrons, 80 sonrasının küreselleşen ve liberalleşen ekonomi politikalarının çalışma yaşamında yol açtığı kuralsızlaşma ve kutuplaşmanın öncelikle kadınları etkilediği, çok kazanan küçük bir gurup ile az kazanan büyük gurup arasında oluşan uçurumda kadınların diplerde

kullanmayan eř tarafından kullanılmasını öngörmüştür (Morgan, 2008; 409, 417).

yoğunlaştığını vurguladığı gibi, bilgi ekonomisine gidilirken kadını bekleyen tehlikelere de işaret etmektedir. Biliniyor ki, bilgi ekonomisinde, bir yanda bilgiye dayalı işler, öte yandan insana yönelik hizmetler artmakta, bu nedenle bilgi toplumu aynı zamanda hizmet toplumu anlamına gelmektedir. Ancak bilgi toplumunda, bilgi ve teknolojiye dayalı işlerde erkeklerde, sosyal hizmete yönelik işler kadınlar yoğunlaştığından, Perrons’ın haklı olarak işaret ettiği gibi, bu toplum kadın için yeni sosyal bölünme ve eşitsizliklerin ortaya çıktığı bir toplum olmaktadır (Perrons; 2005; 397). Cinsiyet eşitliği politikalarının bu alanda yapacağı fazla bir şey olduğunu düşünmek de zor.

Altıncı olarak, ister yetersizliklerden söz edilsin, ister ekonomik veya sınıfsal analizler yapılsın, cinsiyet eşitliğine yönelik değişikliğin siyasal yoldan, yani sosyal devlet ve sosyal politikalar aracılığıyla beklendiği görülmekte ve bu alanda hem radikal hem oldukça “cömert” önerilerin gündeme geldiği görülmektedir. Örneğin Alice Kesler Harris, Marshall’ın sivil, siyasal, sosyal vatandaşlık olarak üç boyutlu vatandaşlık anlayışına ekonomik vatandaşlık (economic citizenship) gibi yeni bir boyut eklemeyi önermektedir (Alice Kesler-Harris; 2003; 158-159): Ekonomik vatandaşlık, herkesin kendi seçeceği bir işte çalışmaya (çocuk bakımı ve ev işi de dahil olmak üzere), kendisi ve ailesini geçindirebilecek bir ücret kazanmaya, işgücü piyasasında bir ayırımcılıkla karşılaşmamaya, gereken eğitim ve yetiştirme kurslarından yararlanmaya, istihdama katılımını destekleyecek sosyal yardımlarla, etkili bir seçim için ev, ulaşım, sağlık gibi çevre koşullarına hakkı olması anlamına gelecektir. Bu öneriye, aslında, “çalışma hakkı” olarak bakmak mümkün; ama hayli genişletilmiş bir çalışma hakkı olduğu açık. Kesler-Harris, günümüzdeki uygulamada çalışma hakkının daha çok erkek tarafından kullanılması, kadının da erkek aracılığıyla sosyal güvenlik haklarına sahip olmasını anlamına geldiğini, artık bunu sürdürme olanağının kalmadığını söylemekte ve açıkçası işlerin kadın ve erkek arasında “paylaşımını” önermektedir. Söylediği şu; istihdam olanakları azalıyor ve sosyal harcamalarda kısıtlamalara gidiliyor; bu nedenle artık kadın ve erkek olarak ayrı cephelerde mücadele etmek yerine bir cephede buluşmak ve herkes için ekonomik vatandaşlık hakkını istemek, ancak bir çözüm olabilir (Kesler-Harris, 2003; 172).

Ekonomik vatandaşlık anlayışı Lewis tarafından da olumlu bulunmakta (Lewis, 2003; 181): Lewis, bu anlayışın gerçekteşmesi için, bir yandan çalışma saatlerinin indirilmesini öngörmekte, öte yandan Batı toplumlarının hâlâ tek bir yetişkinin çalıştığı aile modelini yansıtan anlayışının değişmesini istemektedir. Bu nedenle yaşam boyunca ücretli ve ücretsiz işlerin kadın ve erkek arasında paylaşımı yolunda bir değişimden söz etmekte ve bunun cinsiyet eşitliğinin sağlanması açısından hayati bir önem olduğuna işaret etmektedir.

Özetle ücretli veya ücretsiz bakımı merkeze alacak ve bunun çevresinde odaklanacak bir refah devleti istemini Avrupa’daki feminist hareketin odak noktasındadır, diyebiliriz. Kessler’in ekonomik vatandaşlık önerisi gibi, Folbre de

ekonomide “bakım ekonomisi” yönünde bir değişim istemektedir. Folbre, bakım ekonomisi isterken, piyasa güçlerinin ev-içi emeğe değer vermemesi gibi, Marksist yaklaşımın da mal ve hizmetin kendi kullanımı için üretilmesiyle piyasa için üretilmesi arasında çizgi çeken yaklaşımından söz etmekte, bunlara karşı feminizmin her iki alandaki emeğin birbirinin devamı olduğunu söyleyen yaklaşımı ile bakım emeğinin kendi başına da, topluma yatırım olarak da değerine dikkat çekmektedir (Folbre, 2008; 379-382). Bu nedenle refah devletinin, yalnız çocuklar için değil, yaşı, engelli gibi bakıma ihtiyaç duyan daha birçok insanı kapsayan ve bakımın iş/aile veya bakım hizmeti/ ebeveyn izni gibi alanlar dışına çıkararak bir anlayış içinde ve her tür bakımın destekleyecek biçimde yapılması yönünde yeniden tanımlanması ihtiyacını dile getirmektedir.

- AB Çevresinde Bir Değerlendirme Yapılırsa?

Ortaya çıkan eleştiri ve kaygılar haklı; ancak ne yapılacağı meselesiyle ilgili kuşku çok. Örneğin AB’den, ülkelerarası farklılıkları gidermek ve cinsiyet eşitliği açısından yetersiz görülen sonuçları değiştirmek için eşitlik politikalarının uygulanmasında yaptırımlar öngörmek ne kadar gerçekçi? AB’nin bugünkü yapılması içinde böyle bir değişim beklemek zor; bu nedenle, ülkelerarası farklılıkların da, istihdamda görülen ayrımcılığın da, cinsiyet rollerindeki eşitsizliklerin de daha epeyce süre devam etmesini beklemek daha gerçekçi görünmekte.

Öte yandan, feminist tartışmalarda “bakım ekonomisi” gibi istemler dile getirilirken, işgücü piyasasındaki cinsiyet ayrımının, kadın işgücünün niteliğiyle değil, kadının bakım sorumluluğuyla ilgili olmasıyla ilgili temel bir çelişki var. Yani bakım emeği nedeniyle kadın emeği kapitalist mantık/verimlilik açısından daha “verimsiz” ve daha “değersiz” görülürken, ekonomide çok temel bir anlayış/mantık değişikliği nasıl gerçekleşecek? Gerçi, bu yöndeki değişikliğin piyasadan değil, sosyal devletten beklenildiğini anlıyoruz da, bu konuda AB çevresinde bile umutlu olmak kolay mı?⁶

Bu soruyu sorsak da, bu coğrafyada sosyal refah devlet anlayışı ve uygulamalarının yarattığı bazı umutlar olduğu görülüyor ve bunlar ne kadar gerçekçi, tartışmaya değer. Öyle olunca da, Avrupa’da sosyal refah devleti ile “kapitalizm çeşitlemeleri” (varieties of capitalism) konusuna değinmek kaçınılmaz.

Sosyal devletin kapitalizm içinde bir devlet anlayışı olduğunu biliyoruz; öte yandan sosyal devlet, sosyal eşitlik, gelirin yeniden dağılımında daha adil koşullar gibi özelliklerden söz edilince Kıta Avrupa’sı ve Kuzey Avrupa ülkelerinin akla geldiğini de söyleyebiliriz. Avrupa’daki sosyal devlete, dünyanın öteki bölgelerinden

⁶ Örneğin Avrupa Sendikalar Konfederasyonu’nun Konsey toplantısı öncesinde liberal politikalara karşı “daha fazla ve daha güvenceli iş” istemiyle Mart ve Nisan aylarında birçok ülkede yürüyüş ve toplantılar düzenleyeceği bilinmekte.

daha farklı sosyo-ekonomik sonuçlar sağladığı için olumlu bakanlar olduğu gibi, kapitalizmin sürdürülmesine hizmet eden bir uygulama olarak eleştirenler de var; olumlu özellikleri olsa da günümüzde bunları yitirdiğinden söz edenler olduğu da bilinmekte. Bu konudaki tartışmalara girmeyeceğim; ancak sosyal devletle ilgili birkaç hatırlatmada bulunmak gerekiyor.

1950 sonrası kurumsallaşan sosyal refah anlayışının, Batı Avrupa’da kapitalizmin işleyişini değiştirmediğini, ancak sosyal devlete sosyal haklar, sosyal vatandaşlık, bölüşüm adaleti doğrultusunda yeniden-bölüşürücü bir rol sağladığını biliyoruz; bu anlayış ve rolün, AB çevresinde sözü edilen Avrupa toplum modelini biçimlendiren önemli bir nitelik olduğunu ve sosyal devletin sosyal eşitlikleri hedefleyecek biçimde kurumsallaştığı ülkelerde, kapitalizmin üretim araçlarının mülkiyeti açısından değil, fakat bölüşüm açısından epeyce “sosyalleştirdiğini” de söylemek yanlış olmaz (Meryem Koray, 2005). Devletin oynadığı yeniden-bölüşümün boyutları da, Esping-Andersen’in ortaya koyduğu refah modellerine göre farklılaşmakta (Gosta Esping-Andersen, 1990). Yukarıdaki veriler, cinsiyet eşitliği politikaları açısından da benzer sonuçlar olduğunu ortaya koyuyor.

Kapitalizm çeşitlemelerini dikkate alan yaklaşım ise, yukarıda değindiğim gibi, sosyal devletin kapitalizmi ne ölçüde esnekletirebildiğine (sosyalleştirebildiği) yönelik, sosyal devlet ve kapitalizm ilişkisine açıklık getiren bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Buna göre, Kıta Avrupa’sında örgütlenmiş piyasa ekonomisi (organised market economies), ABD, İngiltere; İrlanda gibi AngloSakson ülkelerde ise “liberal piyasa ekonomisi” (liberal market economies) varlık göstermektedir (David Soskice, 2005; 171). İki farklı kurumsallaşma arasında sosyal tarafların gücü, devletle ilişkileri, piyasa ve sosyal devlet anlayışı farklılaşırken, örgütlenmiş kapitalizm içinde devlet ile sosyal taraflar arasında demokratik korporatizmin ve sosyal sorunların çözümü açısından güçlü bir sosyal devletin varlık kazandığını, liberal modelde ise piyasacı güçler ve önceliklerin öne çıktığını anlıyoruz. Kapitalizm çeşitlemelerini cinsiyet eşitliği politikaları açısından irdeleyen bir çalışma ise, her iki modelde de “piyasanın” cinsiyet eşitliğine karşı bir “duyarlılığı” olmadığını ortaya koymakta; örneğin her iki modelde de kadınlar için piyasada mesleki ayrımcılığın devam ettiği söylenmekte (Estevez-Abe, 2005; 184).

Aslında bu bulgu, şaşırtıcı değil; çünkü aynı duyarsızlığın tüm sosyo-ekonomik eşitsizlikler açısından geçerli olduğunu biliyoruz. Bu nedenle örgütlenmiş piyasa ekonomisini sağlayabilen refah modellerinin (Kıta Avrupa’sı, özellikle Kuzey Avrupa ülkelerinde), öteki sosyo-ekonomik eşitsizlikler gibi, cinsiyet eşitsizliği açısından da devlet/siyaset aracılığıyla olumlu bazı gelişmeler sağlamasında (Mandel; Shalev; 2009; 165-167) şaşılacak bir şey yok.

Dolayısıyla, eşitlik politikalarında daha olumlu koşullar ve daha somut gelişmeler, sosyal devlet anlayışının kurumsallaştığı ülkelerde ortaya çıkıyorsa, şu bağlantıları kurabiliriz:

a) Bu ülkeler, en başta sınıfsal olmak üzere genel anlamda “sosyo-ekonomik” eşitsizlikleri azaltma yönünde politika uygulamaktalar; b) bu politikalar nedeniyle, hem sosyal eşitsizlikler göreceli olarak azaldığından cinsiyet eşitsizliğini önemsizleştirecek ortadan kalkmakta; c) hem, tüm eşitsizlikler gibi cinsiyet eşitsizliğinin azaltılması da önemli olmaktadır.

Bu nedenle, Kuzey Avrupa ülkeleriyle ilgili olarak, bu ülkelerde ortaya çıkan farklılıkların feminist hareketten çok devletin eşitlik politikalarıyla ilgili olduğu ve “feministleri olmayan feminizm”den söz edildiği de biliniyor (Joyce Gelb, 1989; 137). Örneğin İsveç’te sınıfsal farkların azalmasını amaçlayan sosyal eşitlik anlayışının 1969 yılında “Eşitliğe Doğru” adını taşıyan bir programla cinsiyet eşitliğini hedef aldığı, 1970 ortalarında da buna yönelik yasaların çıkarıldığı görülmekte. Kadınların siyasete katılımı açısından da bu ülkeler epeyce farklı. Örneğin Kuzey Avrupa ülkelerinde kadınların parlamentoya katılımı yüzde 41 iken, Kuzey Avrupa ülkeleri dışında kalan Avrupa ülkeleri ortalaması yüzde 19’da kalmaktadır (Inter-Parliamentary Union, 2008; 15).

Bunlardan nasıl bir sonuç çıkarılabiliriz dersek, birkaç farklı sonuçtan söz edilebilir. İlk olarak, AB çevresinde her ülkede kapitalist ekonominin olduğu ve piyasanın önceliklerinin kendini hissettirdiğine kuşku yok. Buna karşın sosyal devletin kurumsallaştığı ülkelerde, kapitalist ekonominin ve piyasanın yol açtığı eşitsizlikleri azaltmak üzere yapılanmış bir siyasal anlayış ve sosyal devlet olduğundan, bu anlayış cinsiyet eşitliği açısından da bazı gelişmeler sağlamakta.

Bu nedenle, özellikle Kuzey Avrupa ülkeleri açısından feminist hareketin cinsiyet eşitliği açısından refah devletinden beklentilerinin baklı bir dayanağı olduğu söylenebilir; bu ülkelerde beklentilerin karşılanması yolunda bazı gelişmeler de sağlanabilir.

İkinci olarak, sosyal devletin gelişmediği ülkelerde eşitlik politikasının kadınlar adına böyle bir gelişme sağlama olanağı pek olmadığı, ya da çok sınırlı kalacağını söylemek gerekir. Örneğin, küreselleşen kapitalizmin ve ortaya çıkan acımasız rekabetin AB çevresinde de emeği koruyucu standartlardan uzaklaşılması gibi sonuçları da, parasal birliğin sosyal devlet üzerindeki tehditleri de biliniyor; öte yandan AB’nin merkez ülkelerdeki toplum modelini hayata geçirmek üzere Avrupa Toplum Modeli ve Sosyal Avrupa gibi söylemleri olsa da, bunları hayata geçirecek gücü olmadığı da görülmekte (Koray, 2005). AB çevresinde liberalleşen politikaların istihdamda “esnek-güvence” (flexicurity) uygulamalarına yol açtığını görürken, bu koşullarda kadınların eşitsiz konumunu düzeltecek önlemler nasıl beklenebilir diye sormakta da haklı oluruz.

Ancak, genel olarak, kadınların istihdamda eşitlik beklentilerini emek ve çalışma koşulları üzerinde yoğunlaşan tehdit ve kısıtlamalar içinde düşünmek de kaçınılmaz görünüyor.

Üçüncü olarak, gelecekteki gelişmelerin ne yönde olacağı konusunda feminist harekete düşen bir sorumluluktan söz edilebilir. Ortadaki bulgular ve tartışmalar, toplumsal cinsiyet eşitliği istendiğinde, bu istem sosyal devlete de yöneltmiş olsa sonuçta değişimin ekonomik politikalarında olması gerektiğini gösteriyor. Yani, sosyal refah devletinin kapitalizmi az çok “sosyalleştiren” bir

siyasal-toplumsal yapılanma anlamına geldiği düşünülüyor ve ondan cinsiyet eşitliği yönünde bir şeyler bekleniyorsa, bu yapılanmanın toplumsal-siyasal güç ilişkilerinin bir ürünü/sonucunu dikkate almak gerekmekte (Koray, 2007; 32-33).

Bu nedenle, ne kadar mümkün olacağı ayrı konu, ancak kapitalizmin, cinsiyet eşitliği yönünde de “sosyalleşmeye” yönelip yönelmeyeceğinin, feminist hareketin alacağı tavra ve güç ilişkilerinde bugünkü zayıflığını gidermesine bağlı olacağını da söylemek gerekir.

Bugün kapitalizm küreselleşirken, ekonomik sistem ve politikalarda değişim zor; ancak küresel ve toplumsal düzeyde artan eşitsizlikler ve adaletsizliklerin AB içinde de karşı güçlerin büyümesine yol açmasını beklemek mümkün; bu yolda rahatsızlık ve tepkilerin gündeme geldiği de biliniyor. Bu tepkilerin artıp artmayacağı, ne yönde gelişeceği ve toplumsal-siyasal güç dengesini değiştirecek bir niteliğe ulaşıp ulaşmayacağını bilemiyoruz.

Dolayısıyla bir önemli sonuç da, *feminist hareketin ve kadınların ekonomide liberalleşme, sosyal politikalarda gerilemeye karşı çıkan (emek, sendikalar, sol partiler gibi) toplumsal güçler içinde yer almasının, bu hareketlerin de feminist taleplerle buluşmasının her iki taraf için de, sonuçlar açısından da fark yaratacağı gerçeğidir.*

Feminist harekette ve solda böyle bir gelişme ortaya çıkacak mı; göreceğiz? Kuşkusuz, Avrupa’da fark yaratacak bir “feminizm ve sol ittifakın”, küreselleşen kapitalizm karşısındaki gücünün ne olacağı, feminist ve sol ittifak açısından aslında küresel bir dayanışmanın düşünülmesinin gerektiği gibi tartışılacak daha çok konu var. Ancak bunlardan önce, sosyo-ekonomik eşitsizliklerin çok fazla, kadın hareketinin daha zayıf olduğu ülkeler var ki, onlardan biri de, Türkiye- çok daha fazla konuşulmayı hak ediyor.

4- Türkiye Açısından Kabul Edilen Eşitlik Politikaları ve Sonuçları

Türkiye’de 1985’de Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’nin (KKAÖS) onaylanması (bazı çekinceler olsa da) ile başlayan ve 25 yıldır devam eden cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik bir politika ve taahhüt söz konusu. 1990 yılında Sözleşme gereğince dört yılda bir hazırlanması gereken ve kadınının toplumsal konumunu yansıtan ilk rapor BM’e sunulmuş, onu 1997, 2005 ve 2008 yıllarında sunulan raporlar izlemiştir. 1990 yılında Sözleşme’nin öngördüğu ulusal mekanizma olarak Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü (KSGM) kurulmuş, ancak bir teşkilat kanununa kavuşması 2004 yılını bulmuştur. 2000 yılında ek protokol imzalanarak KKAÖS’e tam uyum taahhüt edilmiştir. Bunun yanı sıra adaylık nedeniyle, 2003 yılında AB’nin Cinsiyet Eşitliği Topluluk Programı’na katılarak İstihdam Stratejisini izleme çabası içine de girilmiş durumda (KSGM; 2008; 25). Özetle Türkiye iki farklı düzeyde toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarını kabul etmiş ve bu politikaları öteki politikalara yerleştireceği yönünde taahhütlerde bulunmuştur.

Ayrıntılara geçmeden önce iki konuya dikkat çekmek istiyorum. Birincisi, toplumsal cinsiyet temelli eşitlik anlayışı ve politikalarının Türkiye tarafından büyük ölçüde “modernleşme” ve dünyadaki gelişmelere “ayak uydurma” arayışı çerçevesinde kabulüdür. Böyle olunca, siyasal yapıda cinsiyet eşitliği amacına bağlılık ve bu amacı öteki politikalara yerleştirmek gibi bir niyetin beklenemeyeceği söylenebilir. Öte yandan 2000’li yıllardaki iktidar değişikliği ile bu anlamda bir “modernleşme” arayışı da gündemden kalktığından, kadınla ilgili bazı politikalar uygulanırsa da, bu ülkede artık cinsiyet eşitliği anlamında bir politikanın varlığını koruduğunu söylemek bile zor görünmekte.

İkincisi, toplumsal cinsiyet eşitliği açısından sağlanan gelişmelere bakıldığında, asıl bu ülkede hayal kırıklığından söz etmek gerektiğidir. Burada birçok etkenden de söz edilebilir. Türkiye’nin, cinsiyet eşitliği yönündeki politikalara geç başlaması gibi, bu politikaların muhafazakâr toplum yapısı ve değerlerden, sosyo-ekonomik koşullardan, kadın hareketinin zayıflığından gelen birçok yetersizlik ve kısıtlama ile karşılaştığı yadsınmaz. Bunların ötesinde siyasal yapıdan gelen isteksizlik ve tıkanıklıklar da var. Ancak engeller arasında, genel olarak sosyo-ekonomik açıdan ortaya çıkan büyük eşitsizlikler ile sosyal devlet ve sosyal politikaların zavallılığını da unutmamak gerekiyor.

- Cinsiyet Eşitliği Politikası ve Getirdiği Araçsal Değişimler

Önce sağladığı bazı değişimlerle başlayayım. İlk olarak toplumsal-siyasal söylemde bazı değişiklikler olduğu söylenebilir. Cinsiyet eşitliği kavramının siyasal-toplumsal gündemine girmesi, bu kavrama yabancı bir toplum için önemli. Bu nedenle cinsiyet temelli bir eşitliğin siyasal ve bürokratik çevrelerde konuşulur hale gelmesini (son yıllarda değil), yapılan eğitim ve araştırma faaliyetleriyle daha geniş çevrelere yayılmasını bir gelişme olarak görmemek mümkün değil. Ancak söylemin değişmesinin, cinsiyet eşitliğinin benimsenmesi ve bu yolda dönüşümlerin amaçlanması anlamına gelmediğini de uygulamalar gösteriyor.

İkinci olarak, Sözleşme’nin kadın örgütlenmesi üzerindeki olumlu etkilerinden söz edilebilir. Daha önce çoğu yardım amacını taşıyan kadın örgütlenmesinin, 1980 sonrasında toplumsal cinsiyet anlayışı ve söylemi çerçevesinde yaygınlaştığı, yardım amaçlı kadın kuruluşlarında da söylem değişikliğine gidildiği görülüyor. İç dinamiklerin oldukça zayıf ve devletin belirleyiciliğinin yüksek olduğu bir ülkede, uluslararası sözleşme aracılığıyla cinsiyet eşitliği yönünde bir politikanın kabulünün toplumsal dinamikleri harekete geçiren bir yanı olduğu muhakkak. Ancak devletten başlayan bu ivmenin, daha önce emek ve sermaye örgütlerinde de ortaya çıkan sonuçlar gibi, kadın hareketine bağımlılık, istemlerine sınırlama getirdiğini düşünmek de yanlış olmaz. Ayrıca kadın örgütlerinin çok zaman hem finansal hem lojistik anlamda kamu kurumlarının desteğine ihtiyaç duydukları da biliniyor; bu ihtiyacın da bağımlılık ilişkisini güçlendiren bir etken olduğu söylenebilir.

Bir diğer gelişme, ulusal mekanizmalar ve cinsiyet eŖitsizliđi alanında yapılan araŖtırmalarla bilgi birikimin artmasıdır. Kadın ve Aile’den Sorumlu Bakan ve BaŖbakanlıđa bağlı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü (KSGM) gibi ulusal mekanizmalar, zaten bu beklentilerle oluŖturulmuŖ mekanizmalardır; buna bağlı olarak cinsiyet eŖitliđi yönünde duyarlılıkları arttırıcı etkileri olduğu, siyasetçi ve bürokratlardan baŖlayarak toplumun daha geniŖ kesimlerine uzanan bir öğrenme sürecini baŖlattıklarını dŖnebiliriz. Bunun gibi, uygulanan eğitim ve araŖtırma projelerinin hem kadının konumuna iliŖkin bilgi toplanması hem bilinç yükseltilmesine katkıları olduğunu da söyleyebiliriz.

Kurumsal gelişmeler arasında üniversitelerde kurulan kadın araŖtırmaları merkezlerini de saymak doğru olur. 2008 yılında 15’e ulaŖan bu merkezlerin de, alanda çalıŖan akademisyenlerin ve araŖtırmaların artması gibi birçok katkısından söz edilebilir.

Sonuç olarak cinsiyet eŖitliđi politikalarının kabulüyle, bu lkede ulusal-siyasal düzeyde kurumsallaŖma, akademik bir çalıŖma alanı olarak kabullenilme, kadının konumu ve karŖılaŖtıđı ayırımcılık konularında bilgi sahibi olma, bu alanda örgütlülük ve bilincin artması gibi olumlu gelişmeler olduğu kuŖkusuz. Buna karŖın, kadının konumu ve koŖulları açısından kuŖkular çok.

- EŖitlik Politikası ve Uygulamada Sağladıkları

Kadının konumu ve koŖullarında ne gibi gelişmeler var diye baktığımızda, en önemli gelişme olarak, yasal düzenlemelerde yapılan bazı deđiŖikliklerden söz edilebilir. Bu konuda fazla ayrıntıya girmeden, birkaç deđiŖikliđe değineceğim. En önemli deđiŖikliđin, 2002 yılında yürürlüğe giren Medeni Yasa’da aile hukukuyla ilgili hükümlerdeki deđiŖiklikler olduğu söylenebilir; neler olduğu biliniyor. İŖ Yasası’nda yapılan iki olumlu deđiŖiklik var. Biri İŖ Yasası’nda eŖit muamele gibi iŖyerinde cinsel tacizle ilgili hükümler getirilmesi, ikincisi de doğum izninin doğumdan önce ve sonra kullanılmak üzere toplam 16 haftaya çıkarılması. Doğum izninin, cinsiyet eŖitliđi yönünde değil, kadının geleneksel rolüyle ilgili bir düzenleme olduğunu da unutmamak gerekiyor. Ceza Yasası’nda cinsel saldırı suçlarıyla ilgili maddelerde deđiŖikliklere gidilmesi, aile-içi Ŗiddete karŖı koruyucu tedbirler getiren yasal bir düzenleme yapılması, aile mahkemelerinin kurulması gibi bazı düzenlemeleri de, olumlu gelişmeler olarak nitelememiz mümkün.

Bunun dıŖında, 1982 Anayasası’nın 10. maddesinde 2004 yılında yapılan deđiŖiklikle, devlete “kadın ve erkeğin aynı haklara sahip olmalarını sağlama yükümlülüğü” getirildiğini, 2010 yılında da, aynı maddede özel önlemler anlamında “alınacak tedbirler eŖitlik ilkesine aykırı sayılmaz” yolunda bir deđiŖiklik yapıldığını görüyoruz. 2008 yılında TBMM’de kadın-erkek eŖitliđinin sağlanması konusunda duyarlılık göstermek üzere “Fırsat EŖitliđi Komisyonu” kurulmasını da önemli bir gelişme olarak sayabiliriz.

Sağlanan gelişmeleri izlemek üzere en inanılır kaynakların, BM (CEDAW) için hazırlanan raporlar olduğu düşünüp bunlardan yola çıkıldığında, raporlarda da öncelikle yasal düzenlemelerdeki değişiklikler üzerinde durulduğu görülmekte. Oysa 2008 yılındaki Rapor’da kadının eğitim, sağlık, çalışma yaşamı ve siyasetteki konumuyla ilgili verilen bilgiler, birçok alanda olumlu önlemlere ihtiyaç duyulduğunu açıkça ortaya koymakta (KSGMa, 2008).

Gelecekte ne gibi gelişmelerin planlandığını anlamak üzere 2008-2013 arasını kapsayan Eylem Planı’na baktığımızda ise, genel ifadelerden başka bir şey bulmak mümkün görünmüyor. Eylem Planı’nda bugüne kadar sağlanan gelişmeler özetlendikten sonra, eğitim, istihdam, sağlık, yoksulluk, kararlara katılım, medya, insan hakları ve şiddet başlığı altında kadının konumuna ilişkin veriler yer almakta ve her alanda kadını çevreleyen koşullarda iyileşmeler sağlanmasına yönelik stratejilerden söz edilmektedir (KSGMb, 2008). Belirtilen stratejilerde de, iyileşme yönünde çalışmalarla devam etmek, eğitim ve bilinç yükseltmeye önem vermek, gerekirse yasal ve kurumsal düzenlemelere gitmek gibi genel ifadelerin ağrılıkta olduğu anlaşılmakta. Örneğin 2006 yılında kadının işgücüne katılımının yüzde 24.9, istihdama katılımının yüzde 22.3 (27 üyeli AB’de yüzde 57.2) olduğu belirtilerek, 2013 yılında yüzde 29.6’ya çıkarılması gibi bir hedeften söz edilmekte. Bu hedefe ulaşmak için de eğitim, mesleki kurslar, bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılması, zihniyetlerin değişimi, girişimciliği teşvik, ebeveyn izninin yasallaşması, kayıt dışı ekonomi ile mücadele, okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması gibi stratejiler sıralanmaktadır. Bu stratejiler gerekli; ancak daha önemli olan bunların nasıl, ne zaman, hangi araçlarla hayata geçeceğine ilişkin somut plan ve programların olması; oysa herhangi bir somut önlem ve uygulamadan söz edildiğini söylemek mümkün değil.

Uygulama da bunu gösteriyor. 2010 yılında kadının işgücüne katılım oranının yüzde 27.6’ya çıktığı belirtilmekte (TÜİK, 2011); bu anlamda hedefe yaklaşıldığından da söz edilebilir. Ancak kadının istihdama katılım oranının yüzde 27’de kaldığı bir ülkede, tarım dışındaki genel işsizliğin yüzde 15 dolayında olduğunu, kadınlar arasındaki işsizliğin ise yüzde 20’yi geçeğini de dikkate almak gerekiyor. İş Yasası’nda geçici çalışma, çağrı üzerine çalışma gibi istihdamda esneklik sağlayan hükümlerle, (Torba Yasa’da bunlara eklenen evden çalışma, uzaktan çalışma gibi yeni biçimleri, şimdilik Yasa’dan çıkartılmıştır; ancak yeniden gelme ihtimali çoktur) çalışanlar açısından güvencesiz, eğreti işlerin yolunun daha kolaylaştırıldığı da bilinmektedir. Bu durumda kadınlar için iş yaratılsa da bunun bedelinin güvensizlik olacağını görebiliyoruz. Yeni istihdam için sosyal güvenlik primlerini kademeli olarak devletin ödemesini öngören uygulamanın da, kadın istihdamında önemli bir artış getireceğini beklemek zor. Enformel istihdamın bu kadar yaygın olduğu bir ülkede, bu uygulamadan yararlanılırken gerçekten yeni istihdam yaratmak yerine, eski çalışanlarını yeni diye göstermenin çok kolay ve çok mümkün olduğu biliniyor.

İstihdam dışında, daha da önemli sorun olarak görölen aile-içi şiddet konusunda bile yeterli ve koruyucu önlemlere gidildiği söylenemez. Şiddet, çok tartışılan, üzerinde birçok araştırma yapılan bir konu; birçok araştırmacının bu alana yönelmesi gibi, bu konuda TBMM’in de bir araştırma komisyonu kurduğu, KSGM’nin 2007-2010 arasını kapsayan bir eylem planı kabul ettiği de görölmöyor. Ancak önlemlere baktığımızda, şiddet uygulayanın evden uzaklaştırılması, cezaların arttırılması, polislerin duyarlılıklarını arttırmak için eğitilmesi gibi yasal düzenleme ve eğitim ağırlıklı uygulamaların öne çıktığını göröyoruz. Buna karşın, sığınma evleri çok yetersiz kalırken, şiddete uğrayan kadının ekonomik olarak yaşamını sürdürmesi için gereken desteğe hiç yer verilmemektedir. Örneğin kadınların yaklaşık üçte birinin şiddetle karşılaştığı bir ölkede, SHÇEK, Valilikler ve Belediyeler de dahil olmak üzere kadın sığınma evi sayısı 46’dır (KSGM; 2008; 10). SHÇEK kapsamında çocuk bakımı için 103 çocuk yuvası bulunmakta ve bu yuvalarda 10 bin dolayında çocuğa bakım hizmeti sağlanabilmektedir (SHÇEK, 2007).

Şiddet konusunun her ölkede önemli olduğu ve genellikle önlemlerin cezaları arttırma üzerine yoğunlaştığı söylenebilir. Örneğin BM (CEDAW) doğrultusunda hazırlanan ulusal raporlarla ilgili bir incelemede, 185 raporda şiddete karşı cezaların arttırıldığına ilişkin düzenlemelerin yer aldığından söz ediliyor (Weisman, 2009; 25): Konuyu ele alan yazarın da belirttiği gibi, birçok ölkede şiddete karşı cezaları arttırma yoluna gidilirken, bu cezaların şiddeti önlemediği görmezlikten gelinmektedir. Aynı yazarın farklı ölkelerden verdiği örnekler de, şiddetin arkasında sosyo-ekonomik yetersizliklerin önemli payını gösteriyor; bu ilişkiyi Türkiye’de de görmemek mümkün değil. Öte yandan, şiddete karşı korunmak açasından da kadının ekonomik açasından güçlenmesi gerekli; bunun için de devletin hem koruyucu hem güçlendirici bir rol oynamasına ihtiyaç var. En başta da, gelir getirici bir için sağlanması gerektiği biliniyor. Şiddetten söz edilirken, yapılması gerekenler arasında bunlara yer verilmekte kuşkusuz; ancak bunları dikkate alan bir uygulamadan söz etmek mümkün değil.

- Ve Sonuç: İndirgenmiş Bir Cinsiyet Eşitliği!

Sonuç olarak, 25 yıl içinde izlenen politikalara ve sağlanan gelişmelere bakıldığında, cinsiyet eşitliği politikalarında, bir yanda amaçtan çok araçlar ve prosedürler üzerinde durulduğu, öte yanda yasalarda eşit davranma ve eşit haklar sağlamaya yönelik değişikliklerle yetinildiğini söylemek durumundayız. Eşit davranma konusunda bazı gelişmeler sağlansa da, özel davranma gibi olumlu eylemlere önem verildiği, hele cinsiyet eşitliğini öteki politikalara yerleştirecek (anaakımlaştırma) bir anlayışın benimsendiği ise, söylenemez.

Yukarıda söz ettim; KKAÖS gibi bir Sözleşme’nin kabulü, Türkiye için daha çok modernleşmenin bir gereği; bu nedenle birçok uluslararası sözleşme için geçerli olduğu gibi, nelerin taahhüt edildiğine pek aldırmandan kabul edildiğini düşünmek

de yanlış olmaz. Örneğin bu kabul, Kadioğlu’nun cinselliğin inkârına dayalı olarak gördüğü Kemalist modernleşme içinde, -buna sosyalizm ve politik İslâm’ı da dahil etmekte- (Ayşe Kadioğlu, 1999; 89-100) temel anlayışa aykırı bir toplumsal cinsiyet eşitliğinin kabulü anlamına gelmektedir. Kadını birey olmaktan çok, aile içindeki rolüyle görmeye yatkın temel anlayış ortadayken, toplumsal cinsiyetin ve getirdiklerinin anlaşıldığını söylemek pek kolay olmasa gerek. Aradan geçen yıllar da bunu doğrulamakta

Bu nedenle, Türkiye’deki cinsiyet eşitliği anlayış ve politikalarının feminist yaklaşım açısından “indirgemeci” bir karakter taşıdığını söylemekten başka yol yok. Burada Savran’ın, modernleşme projelerini zaten kadınları araçsallaştıran projeler olarak değerlendiren tespitini dikkate alarak, cinsiyet eşitliği politikalarını da bu araçsallaştırmaya hizmet eden politikalar arasına koymak mümkün (Savran, 2006; 40); bu tespit haklı yanlar da çok. Bugün, toplumsal cinsiyet bir yana, kadının koşullarıyla ilgili iyileşmeler açısından bile çok yetersiz kalındığı düşünülürse, cinsiyet eşitliği politikasının araçsallığını kabul etmek zor olmaz.

Birkaç hatırlatma yaparsak; örneğin kadının enformel istihdamda yoğunlaştığı, düşük ücret ve güvencesiz koşullarla çalıştığı bilinmekte. Buna karşın işgücü piyasasını daha da esnekleştiren yasa değişiklikleri yapılarak güvencesiz koşulları arttıran, kuralsızlığı istisna değil esas haline getiren düzenlemelerden kaçınılmamaktadır. Türkiye’de yoğun işsizlik bir gerçek ve kadın-erkek herkes için istihdam artışının ancak geçici, güvencesiz, eğreti işlerle sağlandığı da bilinmekte. Buna karşın, işgücü piyasasında kuralsızlık ve esnekliğin yaygın olduğu bir ülkede Hükümet, bir yandan İş Yasası’nda formel sektördeki işletmelerin de esneklikten yararlanmalarını kolaylaştıracak yönde değişiklikler yapmakta, öte yandan kadın istihdamının artması gereğinden söz edebilmektedir. Eşitlik politikaları doğrultusunda gelişme sağlamak amacıyla oluşturulan kurumların da, aynı zihniyetle söz vermektten ibaret raporlar hazırlaması, cinsiyet eşitliği politikalarının nasıl algılandığı, ne kadar önemsendiğinin göstergeleri olarak anlamlı olsa gerek.

Kadının istihdama katılımında, bakım hizmetinde sağlanacak destek önemli; buna karşın ne devletin, ne işverenlerin desteğini sağlayacak düzenlemeler söz konusu. Geçmişte Kamu İktisadi Kuruluşları ve büyük işletmelerde rastlanan kreş gibi uygulamalar 80 sonrasında devreden çıktığı gibi, 150’den fazla kadın çalıştıran işletmelere kreş açma yükümlülüğü getiren hükmün de uygulamada bir değerinin olmadığı bilinmekte. Türkiye, 9 kişiden az işçi çalıştıran küçük işletmelerin ağırlık taşıdığı bir ülke olduğu gibi, işletmelerin 150 kadına ulaşmamak için ellerinden geleni yaptıkları da görülüyor. Devlet böyle bir yükümlülüğü üstlenmekten uzak kalırken, çocuk yardımı adı altında ailelere ödenen parayla hem sosyal devlet olmakta hem de eşitlik politikalarının gereğini yerine getirmiş olmakta! Kadına da, ya kendi gücüne, ya da ailesinin desteğine güvenmekten başka yol kalmamaktadır. Yapılan bir araştırmaya göre, kadınların yüzde 34’ünün çocuk doğunca işi bıraktığını, yüzde 30’unun çocuk bakımında annelerinden, yüzde 7’sinin büyük kız

çocuğundan yardım aldığını gösterirken, para karşılığı bakım sağlayanların yüzde 7.6, kurumsal bakımdan yararlananların ise yüzde 9 dolayında kaldığı görölmekte (KSGM, 2003; 42).

Kadınların siyasal katılımını arttırmak için öngörölen “cinslerin eşit temsiline” yönelik (kota) uygulamaları da yıllardır kadınların gündemindedir; fakat bir türlü kabul edilememekte. Bu isteksizlik de oldukça düşündürücü. İstihdam ve bakım konusunda destekleyici hizmetlerin bütçeye yük getirmesi nedeniyle uygulanmasının zorlaştığını düşünsek bile, kadının siyasal katılımının artmasını desteklemeye yönelik olumlu bir önlemin mali bir yükü yok. Buna karşın uygulanmaması, siyasal iktidarın ve öteki siyasal partilerin eşitlik politikaları konusunda gönülsüzlüğünden başka nasıl yorumlanabilir? Bu nedenle, Anayasa’nın 10. maddesinde yer alan kadın-erkek eşitliğine ilişkin maddede, sanki bu haliyle özel önlemleri engellemiş gibi, alınacak özel tedbirlerin bu maddedeki eşitliğe aykırı olmayacağı gibi bir değişiklik yapılmasını inandırıcı bulmak mümkün değil.

Burada, Türkiye’deki yoğun sosyo-ekonomik eşitsizlikleri hatırlamamak mümkün değil. Cinsiyet eşitliğinin gerek kabulü gerek güçlenmesinde öteki eşitsizliklerin etkisini biliyoruz; Türkiye ise, uzun uzun söz etmeye gerek yok, gelir dağılımının nüfus dilimlerine, üretim güçlerine, bölgelere, etnik kökene bağlı olarak büyük bir eşitsizlik gösterdiği, toplumun yaklaşık yarısının geçim sıkıntısı yaşadığı, istihdamın yaklaşık yarısının enformel olduğu bir ülke.⁷ Ücretli emek de, örgütlü-örgütsüz, formel-enformel, daimi-geçici, nitelikli-niteliksiz, kadrolu-sözleşmeli, kır-kent, izinli-kaçak işçi gibi birçok parçaya bölünmüş durumda. İşsizliği yoğunken, yabancı işçi göçünün arttığı bir ülke haline de gelmekte, nitelikli işlerde çalışan kadınların ev işlerini ve bakım hizmetini üstlenenler arasında göçmen kadınlar da artmakta.⁸

Burada söz edilmesi gereken iki konu daha var. Birincisi, 1980 sonrası küresel piyasalarla bütünleşme amacıyla izlenen liberalleşme politikalarının sosyal devlet anlayışı ve sosyal politika uygulamalarına getirdiği kısıtlamalar. İkincisi de, 2000 sonrasındaki iktidar değişikliği.

⁷ Gelişen ekonomi olarak dünyada 16. sırada yer aldığı söylenen Türkiye, insani gelişmeyle ilgili endekste 83. sırada, cinsiyet eşitliğinde ise 77. sırada yer alıyor (UNDP, 2010; 144, 157).

TÜİK verilerine göre: İstihdama katılım genelde düşük, yüzde 48 dolayında; çalışanların yüzde 43’ünün sosyal güvencesi yok. 20-24 yaş arası genç 5,3 milyon; eğitime devam edebilenler 1,2 milyon dolayında, 4 milyonun böyle bir şansı yok. 15-34 yaş arasında olup da lise eğitimi olanlar arasında hiç çalışmamış olanlar yüzde 35 dolayında. 3,5-4 milyon işsiz var; 2 milyondan fazlası asgari ücretle çalışıyor; ücretli çalışan 4 kişiden biri enformel istihdamda. 4 kişilik bir aile için ayda 700 bin gibi bir parayı yoksulluk sınırı kabul ettiğimizde bile 12 milyon yoksul var.

⁸ Bu konuda bkz: Şenay Gökbayrak (2009), “Refah devletinin Dönüşümü ve Bakım Hizmetlerinin Görünmez Emekçileri Göçmen Kadınlar”, *Çalışma ve Toplum*, 2.

Liberalleşmenin, her yerde olduğu gibi Türkiye’de de bir yanda istihdamdaki sorunların ve eşitsizliklerin artmasına, öte yandan sosyal devletten vazgeçilmesine yol açtığı biliniyor. AB örneğinin de bile kısıtlamalar ortaya çıkarken, hem sosyal devlet hem cinsiyet eşitliği anlayışının çok daha gerilerde biçimlendiği bir ülkede liberalleşmenin etkilerinin çok daha fazla ve olumsuz olması kaçınılmaz oluyor. Örneğinin enformel istihdamın yoğunluğunu, sosyo-ekonomik eşitsizliklerin boyutlarını, sosyal devletin güçsüzlüğünü düşünmek bile, nelerle karşılaşılabilceği hakkında fikir vermeye yeter. 80 sonrasının koşullarında, güvencesiz istihdam artarken yasaların da koruma ve güvence değil güvencesizlik getirdiğini görüyoruz. Devlet de, sosyal devlet diye “yardım/sadaka” dağıtıyor. Bu durumda, eşitlik politikasının kadının mağduriyetine endekslenen bir politika olması, hatta orada bile sınırlanmasından başka bir şey beklemek de mümkün oluyor.

Bunun dışında, 2002’de AKP’nin iktidara gelmesi de anlamlı; bu dönemde cinsiyet eşitliği yönündeki anlayış ve politikaların başlangıç yıllarına göre daha da gerilemesi gibi gerçekler var. Örneğinin AKP iktidarında, toplumsal cinsiyet söyleminden büyük ölçüde vazgeçildiğini ve kadının ailedeki konumunun öne çıktığını görüyoruz. KSGM’inin faaliyetleri açısından da bir değişim söz konusu. İlk yıllarda KSGM aracılığıyla, birçok sektörde kadının karşılaştığı ayırımcılığı ortaya koymaya, iş piyasasına katılımını engelleyen koşulları araştırmaya yönelik araştırma ve yayınlar yapıldığı biliniyor; buna karşın 2002 sonrasında şiddet dışında bir araştırma yok. KSGM’nin web sayfasındaki yayınlar listesine bakıldığında, bu dönem sonrasındaki yayınların çoğunlukla, raporlar, planlar gibi dokümanter nitelikte olduğu görülüyor; “toplumsal cinsiyet eşitliği” gibi bir ifadenin yer aldığı araştırma ve çalışma bulmak zor. Toplumsal cinsiyet kavramının yer aldığı birkaç yayının da, bu alanda araştırma yapan kişisel tezlere ait olduğu anlaşılmakta.

Eşitlik politikasının kabulünde, birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de “modernleşme” isteminin rol oynadığından söz ettik. AKP iktidarının ise bu anlamda bir iddiası olmadığından, politikaların kabul edilmesinde öne çıkan etkenin anlamını yitirdiği düşünülebilir. O nedenle, eşitlik politikalarını zaman içinde daha fazla benimsenmesi beklenirken, Türkiye’de zaten var olan tıkanıklıklara bir de siyasal iktidarın tercihlerinden gelen engeller eklenmiştir diyebiliriz. Bu durumda eşitlik politikalarının geleceği konusunda pek umutlu olmak da düşünülemez.

Kuşkusuz, bundan sonra da kadının eğitimi, sağlık koşulları, istihdama katılımının desteklenmesi gibi amaçlar sürdürülecektir; bunlar toplumsal ve ekonomik gelişme açısından da önemlidirler. Ancak, bu gelişmelerin, cinsiyet eşitliği amacından uzak kalacakları gibi, liberal ekonomi politikalarının da gölgesinde kalacaklarını söylemek abartı olmayacaktır. Bu koşullarda, toplumsal cinsiyet eşitliği bir yana, geniş kitlelerin çalışma gibi, sosyal güvenlik gibi koşullarında bir iyileşme sağlamak, ya da kadının yoksulluk gibi, ekonomik bağımlılık gibi, şiddet gibi çok temel sorunlarında kalıcı çözümler getirmek bile zor görünüyor.

1961’den buyana Anayasa’sında sosyal devlet yazan bir ÷lkede, sosyal devletin sosyal eşitsizlikleri giderme amacını taşıyan bir yeniden-dağıtım politikası olduğunun dikkate alınmaması, aksine zaman içinde daha da gerileyerek “sadaka/yardım” anlayışına ve uygulamalarına dönüşmesi gibi, eşitlik politikası da “mağduriyet” politikasına dönüşerek indirgenmekte. Çok temel sorunlarda bazı iyileşmeler sağlamaktan öte bir hedefin olduğunu düşünmek zor; buralarda bile pek bir gelişme sağlandığı söylenemez. Eğer aileye yapılan çocuk veya engelli yardımını, Sosyal Yardımlaşma Fonu veya SHÇEK aracılığıyla sağlanan bazı katkıları veya kadın girişimciliğine yönelik projeleri cinsiyet eşitliğine yönelik politika olarak saymıyorsanız, durum oldukça vahim.

Öte yandan, bu koşullar sürdükçe, *feminist hareketin de, ya “indirgenmiş” anlamıyla eşitlik politikalarıyla “oyalanmak”, ya da cinsiyet eşitliği yönündeki istem ve politikalarına nasıl önem kazandıracağı sorusuna yanıt aramak gibi iki seçenekle karşı karşıya olduğunu söylemek yanlış olmaz.*

Dolayısıyla Türkiye’deki feminist hareketi de tartışma içine katmamız gerekiyor.

4- Eşitlik Politikaları ve Türkiye’deki Kadın Hareketi

İkinci feminist dalgadan sonra, feminizmin birçok farklı yaklaşım içinde çeşitlendiğini biliyoruz. 1960-70’lerde yükselen ikinci dalga içinde üç ana akım olarak nitelendirilen liberal feminizm için eşit davranma, sosyalist feminizm için kadın emeği, radikal feminizm için cinsiyetçi yaklaşımlar öne çıkarken, 90’lar sonrasında gelişen post-modern, post-yapısal, ekofeminist akımlar içinde feminizmin ilgi alanı, söylem ve bakış açılarının daha da farklılaştığı gör÷lmekte. Her biri farklı öncüllere dayanan ve farklı sonuçlara varan feminist yaklaşımlarla feminist söylem, istem ve iddiaların zenginleştiği açık; buna karşın farklı feminizmlerin birbiriyle çatışması gibi sonuçlar da ortaya çıkabilmekte. Türkiye’de de bu akımlardan etkilenerek, farklı yaklaşımları temsil eden birçok gurup olduğuna kuşku yok.

Yine de, “çağdaş feministlerin elbette liberal oldukları, feminizmin bilgi açısından liberalizme çok şey borçlu olduğu” yolunda (Okin’den aktaran Judith A Baer, 2010; 4) görüşü dikkate almakta yarar var.⁹ Eşitlik politikalarının temel karakterinin liberalizm olması gibi, birçok ÷lkede bu politikaları benimseyen ve

⁹ Batı Avrupa’daki feminist hareketin, göreceli olarak farklı bir yere konulabileceğini yukarıdaki tartışmalar gösterdi. Kısaca, Batı Avrupa’da İkinci Dünya Savaşı sonrasında liberalizm ile sosyalizmin farklı bileşimlerde bir araya gelmesiyle oluşan ve adına demokratik sol, ya da sosyal demokrat denilen sentezci yaklaşımın, siyasal bir görüş olmanın ötesinde toplum modeli ve sosyal devlet anlayışının biçimlenmesinde etkileyen bir anlayış olduğunu da söylemek doğru olur. (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Meryem Koray (2005), Avrupa Toplum Modeli, İmge Yayınları, Ankara). AB’deki tartışmaları izlerken, bu anlayışın feminist yaklaşımlara büyük ölçüde yansdığını ve büyük ölçüde sosyal devletten beklentilerin öne çıktığını gördük.

peşine düşen kadın hareketinin de benzer bir yaklaşımı benimsediğini söylemek yanlış olmaz; bunun da döneme, topluma, kadın hareketinin yapısına bağlı olmak üzere birçok nedeni bulunabilir.

Örneğin, dönemin egemen ideolojisi ile dönemin yükselen toplumsal dinamiği arasında sağlanan bu küresel ve ulusal düzeydeki uzlaşmanın her iki tarafa sağladığı avantajlar da var. Yeni “ısyan bayrağının” sahibi olan kadın hareketi ve istemleri egemen sistemce kabul edilmekte ve meşruiyet kazanmakta; buna karşın liberal ideoloji de toplumsal ve siyasal yaşam sahnesine çıkan yeni müttefiklerle (kadınlar) egemenliğini güçlendirmektedir. Liberal anlayışla uyuşan kadın politikaları merkeze taşınırken, daha temel eleştiriler getirip daha radikal dönüşümler isteyen feminist yaklaşımlar da çevreye itilmekte; bu marjinalleştirmenin her iki tarafın da işine geldiğini düşünmek de mümkün.

Kadın hareketinin biçimlenmesinde toplumsal-yapısal koşullar, ülke tarihinden gelen özellikler, kültürel değerler gibi birçok etkenin söz konusu olduğuna da kuşku yok. Bu etkenlere girmeyeceğim; ancak, Türkiye’ye gelirsek, toplumun muhafazakârlığı ve gelenekselliği gibi, devletin gücü ve iç dinamiklerin yetersizliği de biliniyor; bu koşullarda bağımsız ve eleştirel bir feminist hareketin, ortaya çıksa da, güç kazanmasının pek mümkün olmayacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Gerçi bu dönem liberalleşme rüzgârlarının alabildiğine estiği bir dönemdir ve küçük bir gurupta da olsa feminizm konuşulmaktadır. Türkiye’de, ekonomik alan liberalleşirken, siyasal yapıda da bunun izlerini taşıyan bazı politikalar uygulamaya konduğu, ancak siyasal düşünce ve anlayışlarda özgürleşme, ya da demokratik anlayış ve uygulamalarda gelişmenin çok sınırlı kaldığını biliyoruz (Tanıl Bora, 2005). 2000’li yıllar sonrasında AKP dönemi bu saptamaya daha da haklılık kazandırmış bulunmakta. AKP’nin liberal kapitalizme bağlılığı, AB üyeliğine sıcak bakışı, siyaseti sivilleştirme yönündeki adımları nedeniyle liberal-muhafazakâr, ya da muhafazakâr-demokrat bir düşünceyi temsil ettiği epeyce söylendi; ancak ortaya konan pratikler özgürlük ve serbestlik temelli bir anlayışı temsil etmekten çok uzak. Öyle anlaşılıyor ki, liberalizm de, bu ülkedeki “indirgemeci” yaklaşımlardan ve popülist amaçlara alet edilmekten kurtulamamış durumda.

Kadın hareketine dönersek, 1980 sonrasında elit bir çevrede başlayan feminist duyarlılık ve tartışmaların, kadın hareketi yayıldıkça daha ılımlı söylemlere evrildiğini görmemek mümkün değil. Tekeli’nin belirttiği gibi, teori yetersizliği, bilinç yükseltme guruplarının yaygınlaştırılmaması, seçkin bir ortamdan çıkılamaması ve tabii ki örgütlenme sorunları nedeniyle, kadın hareketi yaygınlaşıyor, ancak feminist anlayışın eğitilmiş kadınları aşarak geniş kitlelere yayılması pek mümkün olamıyor (Şirin Tekeli, 1999; 345). Bu nedenle 90 sonrasında yayılan kadın hareketindeki “ana akımın”, topluma muhalefet ve feminist düşünceye bağlılık açısından güçlü bir konumda olduğunu söylemek zor. 10 yıl önce, kadın hareketinin feminist istemler açısından da, toplumsal-siyasal gelişmeleri itekleyecek toplumsal güç olarak da zaafı ve kırılğanlıkları olduğunu

söylemiştim (Koray, 1999; 361-374); aradan geçen yıllar bu zaafların ve kırılganlıkların başka biçimde de olsa devam ettiğini gösteriyor.

Örneğin bugün bile Türkiye’de kadın hareketi içindeki birçok kadının kendilerini feminist olarak görmediklerini, bu etiketten kaçındıklarını biliyoruz. Oysa bunda bir gariplik olduğu açık. Toplumsal cinsiyete dayalı eşitlik politikaları hevesle kabul ediliyor; ancak feminist olunmadığı gibi, politikaların dayanağı olan cinsiyet eşitliği de, bunun öngördüğü toplumsal dönüşüm de hedef alınmaktan uzak kalınıyor. Burada, ancak kadınların çoğunluğunun, KKAÖS’yi kabul eden hükümet gibi cinsiyet eşitliğini indirgemeci bir yaklaşım ve dar bir anlayışla ele almayı tercih ettiklerini söylemek anlamlı görünüyor.

Bu saptamaları yaparken, Türkiye’deki kadın hareketinin ana gövdesini oluşturan veya kadın hareketinde ”ana akım” diyebileceğimiz kesimden söz ettiğim açık. Kuşkusuz, bunun dışında kalan kadınlar ve kadın gurupları var. Ancak, kadın kuruluşları, siyasal partilerdeki kadınlar, sivil toplum kuruluşlarında yer alanlar, medya ve akademik alanda çalışanlar gibi birçok kesimi dikkate aldığımızda, ana akım diyebileceğimiz kesimin hem feminist anlayış hem cinsiyet eşitliği politikası açısından radikal değil, oldukça ılımlı bir konumu ve topluma muhalefetten çok toplumla uzlaşmayı temsil ettiği söylenebilir. Uzlaşmacı tavrın, hem sosyalleşme süreciyle ilgisi olduğu hem de var olmak, iş yapabilmek gibi pragmatik nedenleri bulunduğuna da kuşku yok. Ancak bu uzlaşmanın kadın hareketine “evcilleşmiş” bir karakter kazandırdığı da yadsınamaz.

Evet, 90 sonrasında başlayan örgütlenme yayılarak devam ediyor ve “kadın meseleleri” toplumsal-siyasal anlamda daha fazla gündemde. Bu nedenle, feminist söylemin toplumda az çok kabul görek “sosyalleştiğinden“ de söz edilebilir; ancak bu sosyalleşmenin, eşitlik politikaları ve feminist istemlerin güç kazanması anlamını taşımadığını yukarıdaki uygulamalar yeterince ortaya koydu sanırım. Bu sosyalleşme, eşitlik politikalarının daha çok bu topluma uyarlanarak, yani indirgenerek sosyalleşmesi anlamını taşımakta.

Örneğin bugün kadın hareketinde yükselen ilgi, en çok şiddet, siyasal katılım ve kadın girişimciliğine odaklanmış görünüyor; devlete oldukça yoğun eleştiriler yöneltile de, ekonomik sisteme yönelik eleştirilerin oldukça kısıtlı kaldığı bir gerçek. Devlet politikalarında kadın hâlâ aile içindeki rolüyle önemli görülürken, hatta kadın ve erkeğin eşit olmadığı gibi söylemlerden kaçınılmazken, kadınların devlete yönelik eleştirilerinin haklılığına kuşku yok. Her gün beş kadının öldürüldüğü, şiddet ve tecavüzün yaygınlığının bilindiğı bir ülkede, şiddet, buna bağlı olarak erkek egemen kültürün konuşulmasının kaçınılmazlığı da ortada. Ancak şiddet konuşulurken, yalnız toplumsal-kültürel değil, sosyo-ekonomik koşullardaki yetersizliğin de gündeme gelmesi gerekiyor. Öte yandan, yalnız nedenleri açısından değil, şiddete uğrayan kadınların ekonomik açıdan güçlendirilmeleri ihtiyacı nedeniyle de ekonomik politikalar ve sosyal devlet anlayışındaki yetersizliklerinin konu edilmesinden kaçınılamaz.

İstihdam meselesinde de benzer sorunlar var. Hükümet dahil herkes kadının istihdama katılımının gerektiğinden söz ediyor; iyi. Sonra bakıyoruz, kadının istihdama katılımıyla ilgili sorun yalnız kadının niteliğiyle ilgili bir meseleymiş gibi, işgücü arzına ilişkin eğitim, beceri, girişimcilik, mikro kredi gibi konular bolca konuşulmakta, işgücü talebini yaratacak olan ekonomik sistem ve politikalar karşısında ise büyük bir suskunluk. Ya da, sosyo-ekonomik eşitsizliğin bol, kadınlar arasındaki eşitsizliklerin büyük olduğu bir toplumda, bunları gündeme getiren ve bu sorunları kadınların istemleriyle ilişkilendiren akademik çalışmalar olması beklenirken, olmadığı görülüyor; kadın hareketinden de böyle bir toplumda cinsiyet eşitsizliğinin nasıl önem kazanacağı, nasıl gerçekleşeceği gibi sorular ve tartışmalar duyulmamakta.

Bu çerçevede, eşitlik politikalarıyla sağlanan gelişmelerin kısıtlı kalması bir yana, bu politikaların farklı görüntü ve bağlantılar içinde geleneksel anlayışların sürdürülmesine hizmet ettiği veya başka amaçlar için kullanılan araçlara dönüştüğünü söylemek mümkün.¹⁰ *Kadın adına geliştirilen bir aracın, kadınları araçsallaştırması da bu olsa gerek.*

Bu koşullarda, Türkiye’de “ana akım” kadın hareketinin, iki temel doğrultuda varlık gösterdiği söylenebilir. Biri, daha çok mağduriyetlere odaklı, bir anlamda geleneksel kadın rolünü devam ettiren bir varoluş biçimidir; bu çerçevede “*mağduriyet feminizmi*” diyebileceğimiz bir anlayış ve hareket öne çıkmaktadır. İkincisi de, Weisman’ın dikkat çektiği gibi, daha çok projeler, araştırmalar peşinde, ancak bunları bir anlayış ve politika haline getirmekten uzak “*araçsal feminizmi*” (instrumental feminism) olmaktadır (Weisman, 2009).¹¹ Her ikisinin de, toplumsal cinsiyete dayalı eşitlik anlayışının gelişmesi ve içerik olarak güçlenmesi açısından fazla bir katkı sağlayacaklarını düşünmek güç.

Akademik çalışmalar açısından da benzer kaygıların dile getirildiği görülmekte. Kadın hareketinin mağduriyetlere odaklı ilgisi gibi, akademik

¹⁰ Örneğin eşitlik politikaları, araçsal ve kurumsal anlamda bazı gelişmeler getirirken, bu gelişmelerden yararlanan kadınlarda “feminist” olmama gibi bir özelliğin öne çıktığını söylemek abartı olmaz. Kadın ve Aileden Sorumlu Bakanlar, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü’ndeki üst düzey yöneticiler ve siyasal partilerde üst düzeyde yer alan kadınların, kadın sorunlarına duyarlı olsalar da toplumsal cinsiyet eşitsizliğini önemseyen ve toplumun bu yönde değişimini öngören bir anlayışı temsil ettikleri, bu anlamda “feminist” oldukları söylenemez. Kendileri de, zaten öyle olmadıklarını söyleme ihtiyacı duymaktalar. Eril siyasal yapıların, feminist kadınları kendi aralarına istemedikleri de bilinmekte. Dolayısıyla cinsiyet eşitliği politikalarının “modernleşme” görüntüsü altında kabulü, eril dünya için “durum kurtarma” dan öteye gitmez ve böylece, hem feminizmin taleplerine uyulmuş hem de feminizm savuşturulmuş olurken, eril dünya ile bazı kadınlar arasında feminizmi “kullanarak yok eden” bir uzlaşmanın ortaya çıktığı da söylenebilir.

¹¹ Bu konulara dikkat çeken çalışmalar da var. Örneğin İktisat Dergisi’nin 469. sayısında (Ocak 2006), “eşitsizliğin gölgesinde eşit olmak” başlıklı yazısıyla Berna Güler-Müftüoğlu Türkiye’de kadınlar için neyin değiştini sorgularken, Nuray Ergüneş de, kadın hareketini irdeleyen yazısında projeciliğin yakıcılığından söz etmektedir.

çalışmaların büyük bölümü de kadının konumuna ilişkin durum ve koşulları saptamaya yönelmekte. Bu anlamda tanımlayıcı çalışmalar öne çıkarken, AB çevresinde uygulanan politikaların da çoklukla kıyaslanacak modeller olarak kullanıldığı görülmekte. Kadın istihdamı alanında yapılan çalışmaları değerlendiren Yıldız Ecevit, 1980-2007 arasında bu alanda yapılan 785 çalışmayı alanlar, konular, türler açısından değerlendirirken, bazı ortak nitelikleri de çıkarmaya çalışmış; saptadığı önemli bulgulardan biri çalışmaların genelliği, bir diğeri de kadın istihdamının sınırlanmasında talep yönünün pek inceleme konusu yapılmaması (Yıldız Ecevit, 2007). Oysa cinsiyet eşitliği politikalarının engelleri aşma kapasitesinin, gelişmiş Batı toplumunda bile sınırlı kaldığına göre, Türkiye’deki yapısal yetersizlikleri tartışmanın çok daha önem taşıdığını söylemeye gerek yok.

Öte yandan Ecevit, bir başka çalışmasında son yıllarda feminist çalışmaların (toplumsal cinsiyeti esas alan) sayısında artma olsa da, kadın çalışmaları alanının feminist yaklaşımı yok sayan, ana akım kuramları ele alarak ana akım bilgiye “kadınlık” bilgisini ekleyerek metodolojik sorunun çözüleceğini düşünen, “feminist” bilgiyi kullanmayan, hatta reddeden çalışmaların işgaline uğradığından da söz etmekte (Yıldız Ecevit, 2010; 1-3): Bu alanı anti-feminist saldırılardan korumak ve geliştirmek gerektiğine söyleyen Ecevit, akademik feminizm ile feminist hareket arasındaki ilişkinin zayıflığına ve feminist bilgi üretenlerle feminist politika yapanlar arasında ilişkinin güçlendirilmesi gereğine de işaret etmektedir; ki, çok haklı.

Sonuç olarak, indirgenmiş cinsiyet eşitliği politikalarının, ana akım kadın hareketi tarafından da büyük ölçüde paylaşıldığı gibi bir gerçek var. Oysa, 2000’li yıllarda AKP iktidarıyla birlikte toplumda güç kazanan muhafazakâr eğilimleri ve eşitlik politikalarının iyice araç haline getirilişini düşünürsek, geleceğin feminist istemler için pek umut verici olmadığını anlamanın yanı sıra, kadın hareketi açısından pek parlak bir gelecek görünmüyor. Örneğin, liberal ekonomi kadın için ekonomik güçlenme ve sosyal güvence gibi gelişmeleri önlemeye devam eder ve kadınlar arasındaki eşitsizlikler büyürken, kadın hareketinin “yardım” kuruluşu olmaktan öteye gitmesi zor; kadını ailedeki rolüyle ele alan yaklaşımlar güçlenirken, bırakınız özgürleşme ve güçlenme taleplerini, kadın-erkek eşitliğinden söz etmenin bile gündemden düşme tehlikesi var.

Bu gelişmeleri gören ve tartışan feministler var kuşkusuz; ancak mağduriyetler veya projelerle uğraşan kadın hareketinin bunlarla ilgilendiği konusunda kuşkular büyük. Oysa kadın hareketinde indirgenmiş eşitlik politikalarıyla bir hesaplaşma, kendine ilişkin bir değerlendirme yapmak ihtiyacı büyük. Örneğin bu ülkede çalışma yaşamında kadın için sorunlar artarken, bunları yalnız saptamakla mı yetinilecek; yoksa kadının istihdama katılımının kendi başına bir amaç değil, bir özgürleşme ve güçlenme aracı olarak savunulması mı düşünülecek? Oy vermekle mi yetinilecek, yoksa sosyal ve ekonomik vatandaşlığın peşine mi düşülecek? Bakım hizmeti için aileye yardım mı konu edilecek; yoksa bakım emeğini dikkate alan bir ekonomik ve sosyal örgütlenme mi istenecek?

Küresel piyasaların baskısına karşı, kendini kurtaran kadınlar mı yeterli sayılacak, yoksa ücretli veya ücretsiz tüm emeğe sahip çıkılması mı konuşulacak? Tabii, yalnız konuşmakla mı kalınacak, yoksa politik olarak savunmanın yolları mı aranılacak sorusunu da ekleyebiliriz. Bunları savunmanın, ekonomik sistemi de, liberal politikaları da, sosyal devletin zavallılığını da, sosyo-ekonomik eşitsizliklerin büyüklüğünü de konuşmayı gerektirdiğini söylemeye, gerek yok!

Yok, bunlarla uğraşmayacaksa, yukarıda da söylediğim gibi, kadın hareketine “indirgenmiş” eşitlik politikalarıyla “oyalanmak” düşeceği açık.

Tüm bunların bizi getirdiği son bir değerlendirmeye bitirelim.

5- Feminizm Açısından Açılım, ya da Tükenme mi?

Evet, ülkelere göre de, kadınlara göre de eşitlik politikalarının sonuçları fark ediyor; bu nedenle sonuçlardan konuşurken, bu farklılıkların payını dikkate almak gereği gözden çıkarılamaz. Herhalde, en başta postmodern feminizmin bu yolda bir itirazı olması beklenir. Ancak, hem olumlu sonuçların toplumsal-siyasal koşulların elverişli olmasına bağlı olarak ortaya çıktığı hem de eşitlik politikalarının ekonomik sistem karşısında uygulanma kapasitesinin çok sınırlı kaldığı yeterince açıklık kazandı, sanırım.

Bu koşullarda, en başta da geliştirmekte olan ülkeler için umut nerede; şu sorulara nasıl yanıt bulunulacak; merak edilmeyecek gibi değil. Kırsal kesimdeki kadının koşullarını iyileştirmek gerekiyor; peki, tarıma kapitalizm girer, küçük işletmeler dağılır ve kadın için kente (veya başka ülkeye) göç etmekten başka çare kalmazken, bu iyileşme nasıl olacak? Kadın istihdamının artırılması amaçlanıyor; iyi de, işgücü piyasası küreselleşir ve işgücü açısından rekabet artarken, yaygın işsizlik her yerde sorun haline gelirken, bu nasıl başarılacak? Kadının istihdamdaki koşullarının iyileşmesi önemli; ancak, tek avantajı ucuz emek olan ülkelere piyasaya rağmen, bu nasıl gerçekleşecek? Bakım sorumluluğunun devletçe paylaşılması ve ulaşılabilir bakım hizmetlerinin sağlanması gerekli; kamu harcamalarının kısıtlandığı ve daha da kısılmasının istendiği, sosyal hizmetlerin piyasalaşma sürecine girdiği koşullarda, bunu kim üstlenecek?

Hepimiz, bu sorulara verilecek anlamlı bir cevap olmadığını biliyoruz. Aksine, kadınların çoğunluğu için bugün de ağırlığı hissedilen kuralsızlaşma, enformelleşme, esnekleşme eğiliminin artarak devam etmesi ve güvenceli işlerin istisna haline gelmesinin daha muhtemel olacağını söyleyebiliriz. Her yerde yaygın ve yüksek işsizlik var; sermaye de hem yüksek teknoloji hem küresel işgücü piyasasından yararlanırken kimse işsizliğin ortadan kalkacağını beklememekte. Büyümenin istihdam yaratma kapasitesi azaldığından, yeni istihdamın daha çok güvencesiz ve geçici işlerle yaratıldığı da bilinmekte.

Oysa feminizmin, yalnız kadının koşullarının biraz iyileşmesi değil, ücretli ve ücretsiz işler arasındaki ayırımın kalkması, çalışmanın anlamının değişmesi, yaşamın-yeniden üretiminin ekonomik ve toplumsal açıdan değerlenmesi, bakımın

ve buna özgü anlayış ve değerlerin (bakım etiği) dikkate alınacağı bir toplum ve dünya, ekonomi ve siyaset tasavvuru var. Bunlara ne olacak? Vazgeçilemez; vazgeçilirse de feminizm diye bir şey kalmaz!

Dolayısıyla feminizm için sistem tartışması kaçınılmaz. Kapitalizmin kar/çıkar mantığını esas alan ekonomi anlayışı ile ne eşitsizlik, işsizlik, yoksulluk, adaletsizlik gibi sorunlara çare bulmak ne de feminist taleplere güç kazandırmak mümkün. Bir de, kapitalist ekonominin dinsel ve kültürel muhafazakârlıkla işbirliği yapmaktan kaçınmayışını dikkate alırsak, feminizm için varoluş sorununun daha da büyüdüğünü söylemek abartı olmaz.

Kuşkusuz, farklı feminist yaklaşımları ve post-modern dünyada genel ve bütünlükçü yaklaşımlara duyulan kuşkuğu dikkate alırsak, ortak görüş ve yaklaşımlar aramaya yönelmenin kolay olmadığını da söyleyebiliriz. Ancak post-modernizmin belirsizlik, görecelik, durumsallık tezlerine kapılarak feminizmin kadınların özgürleşmesi adına hiçbir iddia ileri süremeyecek bir noktaya gelme tehlikesi de var. Oysa feminizmin bakım etiği merkezli ekonomi, toplum ve dünya görüşü, birçok açıdan vaat edici ve daha farklı bir dünya isteyenler için geleceğin kurgulanmasında önemli bir çıkış noktası olma özelliğine sahip. Ve feminizmin bu anlayışını, farklı bir dünya arayışının temeli yapmaktan ısrarcı olmak da gerekiyor.

Öte yandan yaşananlar, farklılıklar içinde genelliği de işaret ediyor; bu nedenle bütünlükçü yaklaşımlara olan ihtiyaç büyük. AB çevresindeki ve ABD’deki feminist harekette ortaya çıkan eleştiri ve tartışmalar da, bütünlükçü arayışlar içindeler. Ancak, Batı’da yükselen bu tartışmaların kendi gerçeklikleriyle sınırlanmaları gibi sorunlar da var. Bu nedenle AB çevresinde bakım ekonomisi ve refah devleti açısından yapılan tartışmalara, bazı çekinceler koymak gerekiyor. Feminist hareket içinde taraftar bulan temel gelir (basic income) önerisi konusunda da, kendi adıma benzer kaygıları duyuyorum. Bu tür önerilerin bugünkü koşullarda gelişmiş ekonomilerde de hayata geçmesi zor; ancak diyelim, buralarda hayat buldu; bunun anlamını da düşünmek durumundayız? Bu durum, küresel düzeydeki iş bölüşümü ve gelir adaletsizliğinin devam etmesi, bu önlemlerin finansmanı için başka ülkelerdeki kadınların (tabii ki erkekler de) çok daha olumsuz koşullarda üretimi sürdürmesi ve doğanın daha fazla tahrip edilmesi anlamına gelmeyecek midir? Bugüne kadar olduğu gibi, bundan sonra da Batı’nın ayrıcalığının devamını istemek, ne solla ne de feminizmle bağdaşır. Öte yandan, bu tür haklardan bu ülkelerdeki göçmen işgücünün yararlanamayacağını düşünürsek, bu ülkelere özgü kalacak gelişmeler karşında daha da kuşkulu davranmamız gerekmemekte.

Özetle, feminizm için eşitsiz, hegemonik, ikili bir dünyaya karşı olmak önemli ise; eşitlik ve bakım emeği temelli bir dönüşüm esas alınıyorsa, kendisiyle tutarlı olmak adına her ülkede geçerli olacak ve sınıf, renk, ırk, yerli-göçmen gibi ayrımları dikkate alacak bir eşitlik anlayışı ve küresel düzeyde uygulanabilecek bir bakım ekonomisini esas alması anlamlı olabilir. Örneğin, feminist tartışmalarda bugün en çok konu edilen “bakım etiği” (care ethics), insan hakları, eşitlik, haklılık

gibi soyut konulara dayalı adalet etiğinden farklı olarak, ilişkisellik ve karşılıklı bağımlılığa, insanı çevreleyen koşulları dikkate almaya, güven sağlama ve ihtiyaçlara cevap vermeye odaklanmış bir anlayış olarak tanımlanmaktadır (Virginia Held, 2004; 144). Karşılıklı bağımlılık, ilişkisellik, dayanışma denilince, bunların ülke sınırlarında bitmeyeceği açık. Bu nedenle feminizm, küresel düşünmek ve buna yönelik bir kuram ve yaklaşım aramak durumunda. Kaldı ki, gelişmiş ekonomiler içinde de kadınlar arasında büyük farklılıklar varken, “kendisi için kuram” üreten Batı’lı feministlerin kiminle dayanışma sağlayacakları sorusu da var.

Burada bir sorumluluk da, gelişmekte olan ülkelerdeki feminist harekete düşmekte. Ortaya atılan tartışma ve önerilerin hangi kadınlar için anlamlı olurken, hangi kadınları görmezlikten geldiği meselesine dikkat çekmek de, kendi deneyimleri ve yaklaşımlarının dikkate alınmasını istemek de, öncelikle onların sorumluluğunda. Özellikle Türkiye gibi, ekonomik açıdan gelişir görünürken insani gelişme açısından arkalarda kalan ülkelerdeki feminist hareketin, Batı’daki uygulamalarla özdeşleşmeden önce, bu uygulamaların sistemle ilişkisini ve bedeli kimlerin ödeyeceğini düşünmek durumunda olduğuna işaret etmekte fayda var.

Öyle görünüyor ki, solun “enternasyonallik” rüyasının peşine şimdi kadınlar düşmek durumundalar. Bakım emeği ve ücretli emeğin birbirinden ayrılmazlığını savunan feminizm için, sol yaklaşımlar da, enternasyonallik de uzak olamaz. Bu nedenle soldan ve feminizmden bir sentez çıkarmak zor olmasa gerek. Örneğin Hardt ve Negri’nin kapitalist üretimin kaynağının bireysel emekten toplumsal emeğe ve sonunda toplumsal sermayeye kayması olarak günümüzdeki süreç için kullandıkları “toplumsal emek” kavramı (Michael Hardt ve Antonio Negri, 2003; 322), görünmez kılınan bakım emeğini de içermekte; bu nedenle toplumsal emek ve toplumsal çatışma kavramları, sosyalizm ve feminizm arasında ortak bir zemin olma niteliğine sahip.

Tabii feminizmin meselesi ekonomiyle sınırlı değil; sınıflar, ırklar, kültürler açısından dikkate alınacak daha birçok şey var. Dolayısıyla bu kadar çok değişkene cevap verecek bir feminizmi tasarlayanın çok zor olacağı da açık. Bu noktada, zorlukların farkında olan Fraser’i hatırlamak ve feminist yaklaşımla ilgili şu saptamasına yer vermek anlamlı olur sanırım (Nancy Fraser, 2008; 172-173): Feminist yaklaşım, toplumsal cinsiyet egemenliğinin politik ekonomi ve politik kültüre, devlet aygıtları ve kamu alanlarına yerleşmiş, toplumsal açıdan yayılmış, sınıf, köken, yaş, uyruk, duruma göre ve ilişki bağlamında çeşitlenmiş olması nedeniyle hem özgün durumları hem küresel ekonomi gibi çok geniş araştırma nesnelerini kavramamıza izin verecek biçimde esnek ve güçlü, eklektik ve pragmatik olmak durumundadır. Kendi adıma, sol-feminist-ekolojik-hümanist bir sentez içinde, ideolojik ve pragmatik, bütünlükçü ve esnek olma ihtiyacına oldukça yanıt bulunabileceğini düşünüyorum. Bu geniş çerçevede, bakım etiği ve toplumsal emek de, birçok soruya yanıt verme potansiyeline sahip görünmekte. En azından, bunlar üzerine düşünmek ve tartışmak durumundayız.

KAYNAKÇA

- Akın, Ayşe (2008), *Kadının Statüsü ve Sağlığı ile İlgili Gerçekler*, KSGM, www.ksgm.gov.tr/
- Baer, Judith A. (2010), “Why Feminism and Liberalism Need Each Other: The Case for Reconciliation”, *Paper for The Annual Meeting of the American Political Science Association*, Washington, September 1-5; <http://papers.ssrn.com/>
- Borchorst, Anette (2010), “The Danish Boar of Equal Treatment”, *Hearing on and independent center of gender equality, Christiansborg* (10. February, 2010), www.epa.aau.dk/fileadmin/CCWS
- Daly Mary (2005), “Gender Mainstreaming in Theory and Practice”, *Social Politics*, 12 (3); 433-450.
- Dietmar, Rauch (2007), “Is There Really Scandinavian Social Service Model?: A Comparison of Childcare and Elderlycare in six European Countries”, *Acta Sociologica*, 50 (3); 249-269.
- Ecevit, Yıldız (2010), “Akademik Bir Alan Olarak Kadın Çalışmaları: Karşılaştırmalı, Feminist, Eleştirel Bir bakış”, *21. Yüzyılın Eşliğinde Kadınlar: Değişim ve Güçlenme*, (der.) Füsün Döşkaya, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi Bildiri Kitabı 1. Cilt, İzmir.
- Ecevit, Yıldız (2007), “Türkiye’de Kadın Emegi ve İstihdam Alanında Yapılmış Çalışmaların Değerlendirilmesi”, *Kadın Emegi ve İstihdam Toplantısı Raporu*, (der.) Serap Güre, Kadınlarla Dayanışma Vakfı-FES Yayını, İstanbul.
- Esping-Andersen, G. (1990), *The Three Worlds Of Welfare Capitalism*, Princeton University Press, New Jersey.
- Estevez-Abe, Margarita (2009), “Gender, Inequality, and Capitalism: The ‘Varieties of Capitalism’ and Women”, *Social Politics*, Summer, sp.oxfordjournals.org/; 182-191.
- EU (2009), “Longer parental leave and incentives for fathers agreed by EU Ministers”, EU Press Releases, <http://europa.eu/pressreleases/>
- EU (2000), “Towards a Community Framework Strategy on Gender Equality” (2001-2005), *Communication from the Commission*, http://europa.eu/legislation_summaries/
- EWL (2010), “From Beijing to Brussels: an Unfinished Journey”, *European Women’s Lobby*, www.womenlobby.org/
- Folbre, Nancy (2008), “Reforming Care”, *Politics and Society*, 36 (3); 373-387.
- Folbre, Nancy (2009), “Varieties of Patriarchal Capitalism”, *Social Politics*, Summer, sp.oxfordjournals.org/; 204-209.
- Fraser, Nancy (2008), “Pragmatizm, Feminizm ve Dilsel Dönemeç”, *Çalışan Feminizmler*, (der.), Seyla Benhabib; Judith Butler; Drucilla Cornell; Nancy Fraser, Metis Yayınları, İstanbul.
- Gannon, Brenda; Plasmann, Robert; Rycx, François; Tojerow, Ilan (2005), “Inter-industry Wage Differentials and the Gender Gap; Evidence from European Countries”, *IZA Discussion Papers*, www.iza.org/

Gelb, Joyce, (1990), *Feminism and Politics; A Comparative Perspective*, University of California Press, Berkeley.

Hardt, M.; Negri, A. (2003), *Dionysos’un Emeği, Devlet Biçiminin Bir Eleştirisi*, Çev. Ertuğrul Başer, İletişim Yayınları, İstanbul.

Held, Virginia (2004), “Care and Justice in the Global Context”, *Ratio Juris*, 17 (2); 141-155.

Inter-Parliamentary Union (2008), *Equality in Politics: A Survey of Women and Men in Parliaments*, IPU; www.ipu.org/

Kadioğlu, Ayşe (1999), “Cinselliğin İnkârı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı. İstanbul; 89-100.

Kalsem, Kristin; Williams, Verna L. (2008), “Social Justice Feminism”, *University of Cincinnati Research Papers*, <http://ssrn.com/>

Kesler-Harris, Alice (2003), “In Pursuit of Economic Citizenship”, *Social Politics*, 10 (2), sp.oxfordjournals.org; 158-175.

Koray Meryem (2005), *Avrupa Toplum Modeli*, İmge Yayınları, Ankara.

Koray, Meryem (1998), “Türkiye Kadın Hareketinin Soru ve Sorunları”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı. İstanbul; 361-375.

KSGMa (2008), *Türkiye’de Kadının Durumu*, www.ksgm.gov.tr/

KSGMb (2008), *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Eylem Planı 2008—2013*; www.ksgm.gov.tr/

KSGMc, (2008), *Birleşmiş Milletler CEDAW Komitesine sunulmak üzere hazırlanan Altıncı Periyodik Türkiye Raporu*; www.ksgm.gov.tr/

Lewis Jane; Campbell, Mary; Huerta, Carmen (2008), “Patterns of paid and unpaid in Western Europe: gender, commodification, preferences anrfd the implications for policy”, *Journal of European Social Policy*, 18 (1); 21-37.

Lewis, Jane (2003), “Economic Citizenship: A comment”, *Social Politics* 10 (2), sp.oxfordjournals.org; 176-185.

Lewis, Jane (2000), “Gender and Welfare Regimes”, *Rethinking Social Policy*, (der.) Gail Lewis; Sharon Gewirtz; John Clarke, Sage Publications.

Lewis, Gail (2000), “Introduction: Expanding the Social Policy Imaginary”, *Rethinking Social Policy*, (der.) Gail Lewis; Sharon Gewirtz; John Clarke, Sage Publications.

Lister, Ruth (2000), “Gender and the Analysis of Social Policy”, *Rethinking Social Policy*, Sage Publications.

Lodovici, Manuela Samek (2003), “The Dynamics of Labour Market Reform in European Countries”, *Why Deregulate Labour Markets?* (der.) Gosta Esping–Andersen; Marino Regini, Oxford Uni. Pres.

Maher, Kristen Hill (2004), “Globalized Social Production”, *People Out of Place* (der.) Alison Brysk; Gershon Shafir, Rotledge; 131-151.

McCall, Leslie; Orloff; Ann (2005), *Social Politics*, Summer, sp.oxfordjournals.org; 159-169.

Mandel, Hadas; Michael Shalev (2009), “Gender, Class, and Varieties of Capitalism”, *Social Politics*, Summer, sp.oxfordjournals.org; 161-181

Morgan, Kimberly J. (2008), “The Political Path to a Dual Earner/Dual Carer Society: Pitfalls and Possibilities” *Politics and Society*, 36 (3); 403-420.

Mossesdottir, Lilja (2002), “Moving Europe towards the Dual Breadwinner Model”, *Research Paper, Bilfröst School of Business*, www.bilfröst.is/

Nelson, Julie A. (2005), “Rationality and Humanity: A View from Feminist Economics”, *Global Development and Environment Institute Working Paper*, <http://ase.tufts.edu/gdae>

Nelson, Julie A. (2010), “Care Ethics and Markets: A View from Feminist Economics”, *Global Development and Environment Institute Working Paper*, <http://ase.tufts.edu/gdae>

Özkaplan, Nurcan (2009), “Duygusal Emek ve Kadın İşi/Erkek İşi”, *Çalışma ve Toplum*, 2; 15-23.

Palier, Bruno (2004), “The Europeanisation of Welfare Reforms”, *Paper presented at Cost Conference*, 20-22 May 2004, <http://palissy.humana.univ-nantes.fr/msh/costa15/>

Perrons, Diane (2005), “Gender Mainstreaming and Gender Equality in the New (Market) Economy: An Analysis of Contradictions”, *Social Politics*, sp.oxfordjournals.org; 389-411.

Savran, Sungur (2006), “AB’nin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Politikaları”, *Birikim*, 204; 40-54.

Soskice, David (2005), “Varieties of Capitalism and Cross-National Gender Differences”, *Social Politics*, Summer, sp.oxfordjournals.org; 170-179.

Tekeli, Şirin (1998), “Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı İncelemesi Üzerine Bir Deneme”, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, Tarih Vakfı. İstanbul; 337-346.

UNDP (2010), *Human Development Report*, <http://hdr.undp.org/>

UN (2009), *World Survey on the Role of Women in Development*, 2009; www.un.org/

UNDP (2006), *Gender Equality: Evaluation of Gender Mainstreaming in UNDP*, www.undp.org/

Walby, Sylvia (2004), “The European Union and Gender Equality: Emergent Varieties of Gender Regime” *Social Politics* 11 (4); 4-29.

Walby, Sylvia (2005), “Gender Mainstreaming: Productive Tensions in Theory and Practice” *Social Politics*, 12 (3); 321-343

Weisman, Deborah M. Weissman (2009), “Gender and Human Rights: Between Morals and Politics”, *UNC Legal Studies Research Paper, No 1655902*; <http://papers.ssrn.com/>

